

הספקות בזיהוי אבן השתייה בימינו

הקדמה

א. הרדב"ז - דעת יחיד	8. הרב טיקוצ'ניסקי
ב. ערכה ההלכתי של המסורת על הסלע	9. ר' אליהו גוטמאכר
ג. הסלע בדברי הפוסקים	10. ר' שמעון סופר
1. החיד"א	11. בנין ציון
2. שערי-תשובה וכף-החיים	12. פתח הדביר
3. החתם-סופר	13. שמש ומגן
4. מרן הרב קוק זצ"ל	14. החפץ-חיים
5. הרב עובדיה יוסף	15. הג"ר צבי פסח פרנק
6. הב"ח	ד. הטופוגרפיה והארכיאולוגיה
7. פאת השולחן	ה. סיכום

הקדמה

"גם חקרתי על אבן שתיה ששם היה הארון מונח, ורבים אומרים כי היא תחת כיפה אחת יפה גבוה אשר בנו הישמעאלים במקדש" (אגרת רבנו עובדיה מברטנורא, אגרות ארץ ישראל עמ' 134).

על שלושה עמודים נשען זיהוי אבן השתייה בסלע¹ שבכיפת הסלע: על המסורת הנמשכת במשך דורות רבים, בכתבי נוסעים ואף בדברי הפוסקים, שסלע זה הוא אבן השתייה; על הוכחות טופוגרפיות וארכיאולוגיות במבנה הר הבית ושרידיו; ועל תשובת רבנו הרדב"ז (ח"ב סי' תרצא) שכתב: "כי הדבר ברור שתחת הכיפה שם אבן השתייה בלי ספק הנקרא אצלם אלסכרא".

ואף על פי כן אנו מוצאים שגדולי הפוסקים בדורות שלפנינו פקפקו בזיהוי זה, וכתבו שאיננו יודעים היכן מקום העזרה בתוך הר הבית,² ולכן אבוא במאמר זה לבאר את שיטתם, מה הריעותות שישנו בשלושת העמודים הנ"ל, ומדוע אי אפשר לסמוך עליהם להלכה. (המאמר נכתב בתמציתיות רבה, אך השתדלתי – עד כמה שידי מגעת – להתייחס, גם אם

1. מחיבת הקדש העדפתי בד"כ להשתמש בכינוי 'הסלע' ולא בתרגומו הערבי המקובל, המופיע גם ברדב"ז: 'הצכרה'.

2. כגון בפסק ההלכה של הרבנים הראשיים הרב אונטרמן והרב ניסים עם עשרות גדולי ישראל באלול תשכ"ז, כף החיים סי' צד ס"ק ה, יביע אומר ח"ה יו"ד סוף סי' כו, ציץ אליעזר ח"י סי' א סעיף ט אות ס ואילך, מאמר מרדכי (לרב אליהו) הלכות לימות החול פ"ט הל' טז.

בקצרה, לכל הטענות שהועלו בסוגיה זו. מחמת הרצון לקצר ולתמצת חומר רב מופיע בהערות השוליים, והן חלק בלתי נפרד מהמאמר).

אקדים ואומר שכמדומה לי שאין חולק על כך שיש סברא גדולה ונכבדה שהסלע הוא אבן השתייה, וכל הדיון הוא רק האם זיהוי זה הוא ודאי ואפשר לסמוך עליו הלכה למעשה, ולכן גם אין מטרתי במאמר זה לשלול את זיהוי הסלע כאבן השתייה או להציע חלופה אחרת למקום העזרה, אלא רק לברר מדוע זיהוי זה אינו ודאי.³

א. הרדב"ז – דעת יחיד

אחד היה הרדב"ז בין רבותינו הקדמונים מצוקי ארץ, שסמך על זיהוי הסלע כאבן השתייה בשאלת הכניסה להר הבית. לעומת זאת מצאנו כמה מרבותינו שהיו בירושלים, ועסקו בנושא הר הבית והכניסה אליו, והתעלמו לחלוטין מזיהוי זה, כך שברור שסברו שאין הוא קביל להלכה בשאלה חמורה זו הנוגעת לאיסור כרת.

ראש וראשון הוא בעל הכפתור-ופרח. הכפתור-ופרח עוסק הרבה בזיהוי אתרים שונים בכל הארץ וגם בירושלים, בין כשזה נוגע למו"מ ההלכתי (כגון זיהוי קבר חולדה⁴ או שערי הר הבית) ובין כשזה לא נוגע להלכה כלל (כגון זיהוי מערת צדקיהו). ורק בעניין אבן השתייה, למרות שהוא עוסק הרבה מאד בהר הבית וגבולותיו, וגם מזכיר כמה פעמים את דברי חז"ל על אבן השתייה – הוא מתעלם לחלוטין מהזיהוי המקובל לאבן השתייה בסלע שבכיפת הסלע. אין שום ספק שאין כאן שכחה או טעות, אלא השמטה מכוונת.⁵

השני הוא השל"ה הקדוש. השל"ה נשאל ע"י ת"ח מאירופה איך הוא גר בירושלים ואינו חושש שמא הוא דורך במקום המקדש, וכך הוא משיב (קובץ 'על יד' טז, עמ' 225):

מה שתמה על דירתי בירושלים עיר הקודש תיבנה ותכונן, מחמת קדושת מקום המקדש בקדושתו עליו אף בחורבנו, ואין לנו קבלה ודאית איזהו מקום המקדש,

-
3. נקל לכל קורא להבין שהמקורות הרבים אותם אני מביא לא בעצמי מצאתים, אלא לקטטים מפיו סופרים ומפי ספרים, אך כיון שציינתי למקורות עצמם לא ראיתי להאריך ולכתוב ע"י מי מצאתים.
  4. שנוגע לשאלת גבולות ירושלים.
  5. יש לציין שדברי הכפתור-ופרח בעניין שער שושן ועוד מורים שסבר שהעזרה היתה דרומית לכיפת הסלע, וא"כ לא רק שהתעלם מזיהוי הסלע כאבן השתייה, אלא גם סבר בהדיא שזיהוי זה הוא טעות. ע' במאמרו של הרב אברהם ישראל סילבצקי, 'נכון יהיה הר בית ה', באתר ישיבת מרכז הרב. אמנם כיון שכתבו בזה דברים לתרץ דברי הכפתור-ופרח שלא יסתרו את זיהוי הסלע, הרי זה דורש מו"מ באריכות דברים, ובחלקם יש פנים לכאן ולכאן, ולכן לא רציתי להיכנס בשאלה זו. אך התעלמותו של הכפתור-ופרח מזיהוי זה בולטת וברורה בלי ספק כלל.
- [הערות מערכת: דין ודברים בעניין זה ראה 'מעלין בקודש' גיליון לה (עמ' 35-38) – טענת הרב עמיחי אליאש ותגובת הרב עזריה אריאל].

ואם כן כל ירושלים בספק כרת, ומטעם זה נמנעו הגדולים לדור בירושלים, ושעל כן לא דר האר"י ז"ל בירושלים, עד כאן דבריך.

דע אהובי שלא נעלם ממני כי דברי מעלת כבוד תורתו הם לשם שמים. אבל מכאן והלאה לא ישמע על פיך פה קדוש לדבר כן, להוציא לעז על דירת ירושלים אף עתה בחורבנה. כי מעלת כבוד תורתו דן על פי השמועה, וכל האדם כוזב.

דע כי מעולם לא היה ספק במקום בית המקדש, כמו שאין ספק שהיה בית המקדש ושיהיה בית המקדש, כך אין ספק במקום בית המקדש כי הוא זה. ולא היה נתעלם מהעין אפילו רגע אחד. אף על פי שהיתה ירושלים הולכת מממלכה לממלכה, מכל מקום לא נפסקה הקבלה והידיעה. על כן גזר השם יתברך על כותל מערבי שלא תחרב, ויהיה רשומו ניכר. ונוסף על זה הראיה הר הבית וסימנם וכל ההרים, הר המשחה וכיוצא בם. ועמק יהושפט ונחל קדרון ומי השלוח, הכל מסומן וברור לעינים. והרבה ענינים כיוצא בזה, כולם גלויים להאומות והמבדיל לאומה ישראלית, והדברים מקובלים ונראים עין בעין. וכולם בשמות הראשונים נקראו אף להאומות מאומה לאומה. ואין ספק בעולם במקום בית המקדש ובכותל מערבי, רק אין אנחנו יודעים נגד איזה מקום הלך המקדש, כי מפני חטאים חרב ולא נשאר רק כותל מערבי. ועל כן משערים לפי מה שהיה הר הבית חמש מאות אמה, לעשות הרחקה לפי אומד הדעת לפי שיעור הזה.

ובבואי הנה הגידו לי החכמים שיש ספק ספיקה במרחץ מהמרחצאות שיש בירושלים, כי יש לחשוש אולי ואולי לשם הגיע התפשטות המקדש. תכף ומיד נתעוררתי ואמרתי: 'אנחנו באנו לירושלם להתקדש. אם כן אנחנו מחויבים לעשות הרחקה והרחקה דהרחקה, אפילו באלף ספיקות'. ולכן אסרתי המרחץ הזה, והסכימו עמי גדולי החכמים יצ"ו.

רואים אנו שהשל"ה, בבואו להוכיח שהר הבית המוכר לנו הוא אכן הר הבית, מוכיח זאת רק מהכותל המערבי ומשמות ההרים והמקומות הסמוכים (הר הזיתים, עמק יהושפט, נחל קדרון והשילוח), ואינו מזכיר כלל שישנה גם מסורת על אודות אבן השתייה בהר הבית. יתרה מזאת, השל"ה אומר שהסיבה שהקב"ה גזר שהכותל המערבי לא יחרב היא בשביל להעיד שזהו הר הבית, ומבואר מזה שאין עוד מסורת אחרת בהר עצמו שמעידה שזהו הר הבית, וכפי שהוא כותב במפורש בהמשך דבריו: 'רק אין אנחנו יודעים נגד איזה מקום הלך המקדש, כי מפני חטאים חרב, ולא נשאר רק כותל מערבי'.

השלישי הוא המהרי"ט (מובא בס' דרך הקודש קדושה שלישית סי' ב). המהרי"ט מקשה על הכפתור-ופרח שכתב שאסור לטבול יום להיכנס בכל הר הבית, ושמותר לנו בימינו להתקרב רק עד כותלי הר הבית ולא מעבר להם,⁶ ומקשה המהרי"ט מדוע אסור

6. וע' מש"כ הרב קורן בביאור שיטת הכפתור-ופרח ב'מעלין בקודש' גליון לג.

להיכנס בדרומו ומזרחו של הר הבית, ע"י חשבון ע"פ המשנה שהר הבית רובו מן הדרום וכו'. רואים אנחנו שלא ראה אפשרות להיכנס אלא ע"פ משנה זו, ולא ע"פ זיהוי הסלע כמקום קודש הקודשים.⁷

ויש להוסיף לרבותינו אלו גם את רבנו עובדיה מברטנורא, הכותב באגרת (אגרות א"י עמ' 134): "גם חקרתי על אבן שתיה ששם היה הארון מונח, ורבים אומרים כי היא תחת כיפה אחת יפה גבוה אשר בנו הישמעאלים במקדש". לשונו "רבים אומרים" מורה בבירור שלא קיבל זאת כדבר ודאי.

בשולי הדברים אתייחס בקצרה לדברי רבותינו הראשונים שיש שתולים בהם שסמכו על זיהוי הסלע כאבן השתייה.

הרמב"ם: ברשימה המיוחסת לרמב"ם (מובאת בספר חרדים לר' אליעזר אזכרי⁸) הוא כותב:

וביום שלישי בשבת, ארבעה ימים לירח מרחשון... יצאנו מעכו לעלות לירושלים תחת סכנה, ונכנסתי לבית הגדול והקדוש והתפללתי בו...

רבים מבינים שכוונת הרמב"ם היא שהוא נכנס להר הבית, ויש שכתבו שבהכרח שסמך על מסורת אבן השתייה, שאם לא כן כיצד ידע לאן מותר להיכנס. אך באמת אין בדברי הרמב"ם שום ראייה שהוא נכנס להר הבית. בניגוד לביטוי "המקדש" או אפילו "בית המקדש", שיכול להתפרש גם על הר הבית כולו, ומופיע כך בדברי חז"ל, ראשונים ואחרונים – הביטוי 'נכנסתי לבית הגדול והקדוש' קשה לפרשו כמכוון להר הבית, ולכן מוכרחים לומר שמדובר בבית כנסת שהיה קיים בימי הרמב"ם, וא"כ אין שום הכרח לומר שבית כנסת זה היה דווקא בהר הבית, ויתכן באותה מידה שמדובר בבית כנסת שהיה באחד משערי ההר או סמוך לו. (וכבר ציין המנחת-יצחק⁹ לשו"ת מהרי"ק תשובה ה, שמכנה את בית הכנסת של ירושלים "הבית הגדול והקדוש"). אך גם אם נניח מסיבה כלשהיא שבית כנסת זה היה בהר הבית עצמו – יתכן שהרמב"ם סמך על מסורת שבית כנסת זה נמצא במקום המותר להיכנס,¹⁰ או שחישב ע"פ המשנה שהר הבית רובו מן הדרום וכו', ואין כאן שום התייחסות של הרמב"ם למסורת אבן השתייה.

7. אמנם גם הסמיכה על משנת "רובו מן הדרום" אפשרית רק ע"פ פירוש הרמב"ם למשנה זו, אך לא ע"פ פירוש רבנו שמעיה והרא"ש, ואכמ"ל.

8. הרשימה מופיעה גם באגרות הרמב"ם מהדורת הרב שילת עמ' רכה.

9. ח"ה סי' א אות טז.

10. פרופ' בן ציון דינור, במחקרו במאסף 'ציון' ג תרפ"ט, משער ע"פ מקורות שונים שהיה בית כנסת קבוע במקום בו נמצא היום בניין המחכמה. (וע' מש"כ ביחס לזה לקמן סוף פ"ב). בניין זה נכנס רק מטרים ספורים לתחומי הר הבית, כך שאין בו חשש כניסה לעזרה או לחיל.

שוב הראני ר' חיים לנגזם ראייה נפלאה שהרמב"ם לא נכנס להר הבית כלל. בספר המצוות לא תעשה עח כותב הרמב"ם: "שהזהיר כל טמא מהכנס למחנה לוייה, שכמוהו לדורות הר הבית". והקשה ר' דניאל הבבלי לר' אברהם בן הרמב"ם שאין כל טמא מוזהר בכניסה להר הבית, שהרי טמא מת מותר בהר הבית (כמפורש במשנה במס' כלים). ור' אברהם עונה לו (מעשה ניסים סי' יא¹¹): "ואפשר שכשחיבר ספר המצוות סבר ז"ל שהיות טמא מת מותר במחנה לוייה היא דעה דחוייה, ואח"כ כשחיבר את החיבור (-משנה תורה) נתבאר לו נכונותה וקיומה. והנכון הוא מה שביארו בחיבור". והנה הרשימה הנ"ל נכתבה ע"י הרמב"ם לזכרון לו ולזרעו אחריו,¹² ומצוין בה שהשנה בה עלה הרמב"ם לירושלים ונכנס "לבית הגדול והקדוש" היא שנת תתקכ"ו, ואת ספר המצוות כתב הרמב"ם יותר משנתיים אחרי כן,¹³ ואם כן אם היה הרמב"ם נכנס בעצמו להר הבית לא היה ר' אברהם בנו יכול לומר שהרמב"ם סבר בתקופה זו שגם לטמא מת אסור להכנס להר הבית.

רבנו יחיאל מפאריז: הכפתור-ופרח (פרק ו), בבואו להוכיח שקדושת המקדש קיימת גם בחורבנו, מביא בין שאר הראיות שמה"ר ברוך אמר לו שר"י מפריז "אמר לבוא לירושלים בשנת שבע עשרה לאלף השישי, ושיקריב קרבנות בזמן הזה". יש שכתבו שמוכח מכאן שר"י מפריז סמך על המסורת שהסלע הוא אבן השתייה, שאם לא כן איך ידע את מקום המזבח. אך באמת אין שום אפשרות להסיק ממשפט בודד זה כיצד התכוון רבנו יחיאל לפתור את הבעיות הרבות הכרוכות בחידוש העבודה. אכן החתם-סופר (יו"ד סי' רלו) מביא סיפור זה כסיוע לסברתו שאפשר לחדש את העבודה גם בלי כהנים מיוחדים ובלי כהן גדול (שהרי אין לנו יודעים מהם התכלת והארגמן ואבני החושן), כי ודאי לו שגם לר' יחיאל מפאריז לא היו כהנים מיוחדים ותכלת ואבני חושן, ובכל זאת חשב לחדש העבודה, אך ודאי שאי אפשר להוכיח איך התכוון לפתור בעיה מסוימת בלי שיש לכך שום רמז בדבריו. ואכן האחרונים שעסקו בשאלת מקום המזבח (הגרעק"א, הרב צבי הירש קלישר, הרב אליהו גוטמכר ועוד), אף שהזכירו את הסיפור על ר"י מפאריז בהקשרים אחרים, לא למדו ממנו מאומה לענין מקום המזבח. וראה לקמן שרצ"ה קלישר סבר למצוא את מקום המזבח ע"י מדידה מהכותל המערבי, ור"א גוטמכר חשב שיסוד המזבח עדיין קיים, ומנא לן מה חשב ר"י מפאריז?¹⁴

11. מופיע גם בספר המצוות מהדורת פרנקל, על ל"ת עז-עח.

12. שכן כתב שם קבלות על ימי תענית ועל יום שמחה לו ולבניו "עד סוף כל הדורות".

13. שכן כתב בהקדמת ספר המצוות שכתבו לאחר שהשלים כתיבת פירוש המשנה, ובסוף פירוש המשנה כתב שהשלימו בשנת תתקכ"ח.

14. יש להוסיף שפרופ' שמחה עמנואל הוכיח (בכתב העת 'שלם' גליון ח) שר"י מפריז רק רצה לעלות לא"י, אך לא הצליח לעלות בפועל, וכן משמע גם מלשון הכפתור-ופרח "אמר לבוא לירושלים", וא"כ ודאי שלא התייחס למציאות הריאלית של הר הבית והידיעות על הנמצא בו.

הכפתור-ופרח: בהמשך דבריו שם שואל הכפתור-ופרח שתי שאלות על כוונתו של ר"י מפריז להקריב קרבנות: "מה נעשה מטומאתנו, ואנא הכהן המיוחס?". יש שכתבו להוכיח מכך שלא שאל גם על מקום המזבח, שידע את מקום המזבח ע"פ מקום קודש הקדשים שבכיפת הסלע. אך כמובן אי אפשר להסיק מכך שלא שאל שהיתה לו תשובה, וגם מה היתה תשובתו. וכאמור לעיל, שתיקתו החריגה של הכפתור-ופרח בענין הסלע מוכיחה בבירור שלא קיבל את המסורת שזהו אבן השתייה כוודאית.

ב. ערכה ההלכתי של המסורת על הסלע

כאמור בהקדמה, זיהוי הסלע כאבן השתייה נשען על מסורת שהוזכרה במשך מאות שנים בכתבי עולים ונוסעים כר' בנימין מטודלה, ר' פתחיה מרגנשבורג, הנוסע המכונה 'תלמיד הרמב"ן' ועוד רבים, שחלקם גם היו תלמידי חכמים.

אך באמת אין לכל העדויות האלה ערך הלכתי, שכן כותביהן עצמם לא מתייחסים לידיעה זו כבעלת משמעות הלכתית, אלא כסיפור דברים בעלמא של המקובל והרווח אצל ההמון – יהודים או אפילו גויים, בלי בדיקה שזו מסורת נאמנת וברורה. וכך אנו מוצאים שכל מוסרי הידיעה הזו מוסרים יחד איתה ידיעות נוספות שרווחו אז בירושלים, ואנו יודעים היום בוודאות שהן טעות גמורה, כגון זיהוי קבר חולדה, ומערת צדקיהו, ו'מגדל דוד' כמיוחס לדוד המלך, או אפילו 'אורות שלמה'¹⁵. וא"כ מנא לן לקבל את המסורת על אבן השתייה כאמינה יותר.

נראה שזו הסיבה שהשל"ה הק' מזכיר ביחס להר הבית גם את מסורת האומות שזהו הר הבית, אך מתעלם מהמסורת שהסלע הוא אבן השתייה. כי המסורת על הר הבית כוללת מערכת גיאוגרפית שלמה של הרים ועמק ונחל ומעין ש"כולם בשמות הראשונים נקראו", והם מתאימים לחלוטין לידוע לנו מהתנ"ך ומחז"ל, והאפשרות לבדות במזיד, בשוגג או בטעות מערכת שלמה כזו על כל יחסיה רחוקה מאוד ואולי אף לא אפשרית כלל,¹⁶ ולעומת

15. כך למשל כותב ר' בנימין מטודלה: "ושם טייפולי דומיני, והוא היה מקום המקדש, ובנה עליו עומר בן אל כטאב כיפה גדולה ויפה עד מאד... ושם בירושלים בבית אשר היה לשלמה אורות סוסים, אשר בנה בנין חזק מאד מאבנים גדולות..." (מסעות ארץ ישראל עמ' 40). מבנה "אורות שלמה" נבנה ע"י הורדוס, ושימש לאורות סוסים רק בתקופה הצלבנית, אך ר' בנימין מקבל את כינויו (ע"י הנוצרים) "אורות שלמה" כפשוטו, כמקום בו היו אורותיו של שלמה המלך, ואין בלשונו שום הבדל בין יחסו למסורת על מקום המקדש ליחסו ל"מסורת" על אורות שלמה.

16. אמנם השל"ה סמך על המסורת ביחס לכותל המערבי כעומדת בפני עצמה עוד לפני הראיה מכל ההרים הסמוכים, אך זוהי מסורת הלכתית ברורה, שנגשו עד הכותל המערבי ונזהרו שלא לעוברו, כדלקמן בדברי רבנו עובדיה מברטנורא ור' ישראל מפירושא. גם נראה שנשען בזה על דברי חז"ל שכותל המערבי לא יחרב לעולם, ולכן היה פשוט לו שהכותל המקובל ככותל המערבי הוא אכן הכותל המערבי.

זאת סיפור על אירוע שהתרחש בנקודה מסוימת אחת יכול בהחלט להתחדש ע"י בדיה או טעות.

אך גם אם נקבל כאמת מוחלטת את המסורת שכשהמוסלמים כבשו את ירושלים הראו להם יהודים את מקום אבן השתייה – הלא אין אנו יודעים מי היו היהודים האלו ועד כמה ניתן לסמוך עליהם, האם ידעו בדיוק את מקום ההיכל או רק שיערוהו או אפילו בדוהו. אחת אנו יודעים – שהמקום עבר הרס, חורבן ושינויים, ולכן הטוען שאחר מאות שנים של חורבן, שבחלקן לא דרכה רגל יהודי בהר ואולי גם בירושלים כולה, עדיין ידעו בדיוק היכן מקום אבן השתייה – עליו להביא ראיה.

העיון במקורות השונים המספרים את הסיפור מעלה גם הוא תהיות.

כך למשל ר' פתחיה מרגנשבורג מספר (מסעות ארץ ישראל עמ' 53) ש"באו פריצים והלשינו למלך ואמרו: זקן אחד יש בינינו שיודע מקום ההיכל והעזרה, ודחק אותו המלך עד שהראה לו". נראה מדבריו שלא היתה בזמן ההוא מסורת ידועה על מקום העזרה וההיכל, ורק "זקן אחד" היה שידע, ומנין ידע?! עוד נראה מדבריו שהיהודים לא רצו שהזקן יספר למלך היכן העזרה, וגם הזקן לא רצה לספר, אלא שהוכרח באונס ע"י גזרת המלך בעקבות הלשנת הפריצים, וא"כ מנין שאכן סיפר לו את האמת ולא בדה מקום מלבו ע"מ להטעות המלך (ואין איש יודע מלבד הזקן עצמו)?!

תעודה עתיקה שנמצאה בגניזה הקהירית¹⁷ מתארת שהר הבית היה מכוסה אשפה ועומר ציוה לנקותו, ואח"כ בקש מחכמי היהודים להראות לו את אבן השתייה. אך אם ההר היה מכוסה אשפה כיצד שימרו את המסורת על המקום?!

יתר על כן, באגרת שכתבו ראשי העדה בירושלים לאנשי הגולה (אגרות ארץ ישראל עמ' 51), שזמנה משוער לפני כאלף שנים, ואולי היא המקור העתיק ביותר לסיפור זה, הם כותבים:

וזה תמיד בקשתנו, כן במקדש מעט כן בהר הזיתים, בהקבץ אחינו בית ישראל אל ירושלים בחודש תשרי הוא ירח האיתנים, לרצות אבניה, לחונן עפרותיה, לסובב על השערים, להשתטח בתפילה ובתחנונים. ומאת א-להינו היתה זאת כי הטו עלינו חסד לפני מלכות ישמעאל, בעת אשר פשטה ידם ולכדו את ארץ הצבי מיד אדום ובאו ירושלים, היו עמהם אנשים מבני ישראל, הראו להם מקום המקדש, וישבו עמהם מאז ועד היום. והתנו עליהם תנאים כי הם יכבדו את המקדש מכל גיאול, ויתפללו על שעריו ולא יהיה ממחה על ידיהם. וקנו הר

17. הדברים מובאים במאמרו של הרב קורן ב'מעלין בקודש' ל עמ' 22, ושם גם ציין למקומות בהם נתפרסמה תעודה זו. (התעודה מצוטטת גם באגרות ארץ ישראל עמ' 47-48, ע"ש).

הזיתים אשר עמדה השכינה עליו... הוא המקום אשר נתפלל בו בימות החגים מול ד' ביום הושענא.

העולה מאגרת זו הוא שהיהודים עצמם לא סמכו על זיהוי אבן השתייה, ולכן בקשו להתפלל רק בשערי הר הבית, ולא בהר עצמו. (אמנם לכאורה אפשר לומר שהם סברו שבקשה להתפלל בהר עצמו תהיה בבחינת "תפסת מרובה לא תפסת", אך מלשון האגרת משמע שהיהודים שהראו למוסלמים את מקום המקדש היו במעמד זה בעמדה של כוח, ולא בקשו, אלא "התנו תנאים").

אמנם יש טוענים שבתקופה המוסלמית הקדומה היהודים התפללו בהר הבית עצמו, והפרופ' בן ציון דינור הביא לזה מקורות רבים¹⁸ (במאמרו במאסף 'ציון' ג, תרפ"ט), אך כולם הם או דרשות של שבטי רמזים עמומים,¹⁹ או עדויות של קראים או נוצרים,²⁰ או עדויות מארצות רחוקות, כמו של ר' אברהם בר חיא הנשיא מספרד ובעל ספר חסידים,²¹ (ויש להוסיף לזה את עדותו של המאירי בשבועות טז²²), והפרופ' דינור עצמו מודה שבכל מה שהגיע אלינו מיהודי ירושלים עצמה לא נזכר כלל שהיה להם בית כנסת בהר הבית. אך באגרת זו של ראשי עדת ירושלים מוכח לחלוטין שבכל מאות השנים שמן הכיבוש המוסלמי ועד כתיבת האגרת התפללו היהודים רק בשערי ההר ולא בתוכו, שהרי הם כותבים שמקום תפילתם אל מול ד' הוא בהר הזיתים ולא בהר הבית, וא"כ ברור שהשערים בהם הם סובבים ומתפללים הם שערי הר הבית, ולא איזה שערים בתוכו, והם כותבים שזכויות אלו, של התפילה בהר הזיתים ובשערי הר הבית, הושגו בזמן הכיבוש המוסלמי

-
18. אמנם יש לציין שפרופ' דינור עצמו סובר שבית כנסת זה היה בבניין המחכמה, שנכנס רק מטרים ספורים בתוך הר הבית, ואין בו חשש כניסה לעזרה או לחיל.
19. כגון סיפורו של ר' אהרן בן מאיר על ר' מוסי זקנו "שנהרג בעזרה מתחת יד זרע ענן (הקראים)", שיכול בהחלט להתפרש גם ככינוי לבית כנסת, ולא דווקא להר הבית. יש לציין גם שבימי ר' אהרן בן מאיר עצמו ודאי התפללו מחוץ להר, כפי שמביא שם פרופ' דינור, ולכן הוא נאלץ לשער שבתקופה שבין זקנו של ר' אהרן לר' אהרן עצמו גורשו היהודים מההר.
20. בין לאלו ובין לאלו היה אינטרס לתאר שהיהודים היו על ההר וגורשו ממנו.
21. על ערכן הבעייתי של עדויות מרחוק בתנאי התקשורת דאז מעיר הרב קורן במקום אחר (מעלין בקודש ל עמ' 118), ומציין לדוגמא לדברי התשב"ץ (ח"ג סי' קצח), שכתב: "זכבר חקרתי אנשים באו מארץ ישראל, ואמרו כי הירדן רחוק מירושלים מצד אחד ז' ימים, ומצד אחד שמונה ימים, ומצד מזרח יותר מכל זה, והוא שופך בימה של שושן הבירה..."
22. המאירי כותב: "והנכנס עכשיו לשם אין בו כרת, והמנהג פשוט ליכנס שם לפי מה ששמענו", ובפשטות כוונתו על הר הבית כולו, כולל העזרה. אך המנחת-יצחק (ח"ה סי' א אות טו) כבר הוכיח שהשמועה ששמע המאירי בפרובנס היתה טעות בודאי, כי זמן קצר אחרי זה היה הכפתור-ופרח בירושלים עצמה, והוא כותב במפורש (בפרק ו) "שאנחנו בחטאינו מבחוץ", ועמל להוכיח שכותלי הר הבית דהאינדא הם הכתלים המקוריים, ולכן מותר להתקרב אליהם, ומציין ש"כן עמא דבר, באים עד אותם הכתלים ומתפללים", ואם רק שנים ספורות קודם לכן היו נכנסים להר עצמו ודאי היה הכפתור-ופרח מתייחס לכך.

בעזרת ד' אשר "הטה עלינו חסד לפני מלכות ישמעאל". גם באגרתו של ר' אהרן בן מאיר, ראש ישיבת ארץ ישראל לפני כאלף ומאה שנים,²³ ושל ר' שלמה בן יהודה, ראש הישיבה לפני כאלף שנים (אגרות ארץ ישראל עמ' 68), מבואר שהיו מתפללים בהר הזיתים ובשערי הר הבית, וכאמור, באגרת זו של ראשי עדת ירושלים מבואר שכך היה הדבר כבר מראשית הכיבוש המוסלמי, ושזה מה שרצו, בקשו והתנו היהודים עצמם ביוזמתם.

אמנם בהמשך הזמן גם המוסלמים מנעו את כניסת היהודים להר, כמבואר באגרת רבנו עובדיה מברטנורא (אגרות ארץ ישראל עמ' 134) וברדב"ז (הל' מעשה הקרבנות פי"ט הל' טו), ובמקורות רבים נוספים, אך אעפ"כ מדגיש רבנו עובדיה שם שגם מחמת הדין לא היו נכנסים להר הבית: "בבית מקדשנו לא יוכל שום יהודי להכנס, וגם כי פעמים רבות רצו הישמעאלים להכניס שם יהודים חרשי עץ וצורפים, לעשות שם בחרושת עץ ובכל מלאכה, נמנעים היהודים להכנס מפני הטומאה". (בכל הפסקה שם ברור שהכינוי "בית מקדשנו" מכוון להר הבית כולו, כמו למשל כשהוא כותב ששערי רחמים הם שערי בית המקדש, ועוד, ע"ש.²⁴ גם ברור שם שבעלי המלאכה נתבקשו רק להיכנס להר, ולא דווקא לאיזה מקום מסוים בתוכו, כי רבנו עובדיה מסתפק שם האם המוסלמים עצמם נכנסים "לפני ולפנים"²⁵).

גם ר' ישראל מפירושא (שחי בירושלים לפני כחמש מאות שנים) כותב (אגרות ארץ ישראל עמ' 172):

מענין בית המקדש החרב... הוא כמו חצר, גדול כמו כפר קטן... ויש בו י"ב שערים... ובכותל מזרח יש שער אחד שקוראים שער הרחמים... ואין שום אדם נכנס מצד האיסור, ובלאו הכי הישמעאלים אינם מניחים להתקרב. ואומרים, בזמן שהיה המלך התוגר בכאן היו יהודים עמו ונכנסו בתוכה וכולם מתו.²⁶

23. מופיעה במאמר פרופ' דינור שם.

24. ובאמת כך הוא הדבר כמעט בכל כתבי הראשונים והאחרונים, שהביטוי "מקום המקדש" מכוון להר הבית, שהוא באמת מקום המקדש, ובכולו נצטוונו על מורא המקדש, ולא הוצרכתי להוכיח זאת אלא מפני המתעקשים שמנסים לפרש זאת כלפי הרמה או כיפת הסלע.

25. רואים כאן שבדרך סיפורו הברטנורא אכן מתייחס לכיפת הסלע כפי המקובל, שזהו מקום קדש הקודשים לפני ולפנים, אך כאמור לעיל, משמע שלגופו של עניין הסתפק בזה.

26. לא התייחסתי כאן לכל מיני "ראיות" שמביאים בימינו כאילו נהגו בתקופה זו להיכנס להר הבית, כגון לשון המהרי"ט "זיכני ה' לעלות בהר ה' בתוככי ירושלים תוב"ב להסתופף בחצרותיו ולבקר בהיכלו השמם, וישבתי בה ימים אחדים", וכיו"ב, שוודאי שמכוונות על ירושלים ולא על הר הבית, ולו מפני שגם המוסלמים מנעו מלהיכנס בו, כפי שמופיע בעדויות רבות מכל תקופת השלטון המוסלמי. דוגמא לדבר ראיתי שרצו להוכיח מדברי בעל דרך-הקודש (קדושה שביעית סי' ג אות ג), שכתב שנהגו העם להיכנס למחילות "אף מי שהוא זהיר שלא לכנס בהר הבית", ורצו להוכיח מזה שבסתמא נכנסו להר הבית, ורק היו 'זהירים' שלא נכנסו. אך בקדושה שלישית שם (סי' ב אות ב)

ובשנת תרט"ז, כשבעקבות המעורבות הגוברת של המעצמות הארופאיות באימפריה העות'מאנית לאחר מלחמת קרים, הרשו התורכים גם למי שאינם מוסלמים להיכנס להר, אסרו חכמי ירושלים כולם, בלי שום חולק ומערער, את הכניסה להר כולו.²⁷ כפי שמעיד הרב יעקב זריהן,²⁸ אב"ד טבריה, כמה עשרות שנים אחר כך (בשנת תר"צ):

גדר גדול אצל עם ישראל לכל יקרב איש מישראל לדרוך כפות רגליו לפנים מן הכותל המערבי, ואף תינוקות של בית רבן ידוע הוא אצלם.

וכן כתב הרב אליהו קלאצקין, רבה של לובלין ומגדולי ירושלים, בדברי מחאה שפרסם²⁹ כנגד מי שרצה להתיר עליה להר:

וחומר האיסור ידוע ומפורסם, ולא נסתפק בזה מעולם מי שיש בו שמץ ריח תורה ויראת שמים.³⁰

כתב במפורש "וצריך להודיע בזמן הזה... אם מותרים אנו ליכנס בהר הבית, ואע"פ שהגויים אין מניחין אותנו ליכנס שם", ושההבדל בין הזהירים לשאר אנשים הוא ביחס לשוק אל-קטאני הנמצא מחוץ לחומות ההר, שהם חששו שהוא נמצא בתוך תחום ההר, כי הכותל המערבי באזור זה מוסתר ע"י הבתים הסמוכים אליו. (ולא חששו אלא שהוא ממש בסוף גבול ההר, בלי חשש כניסה לעזרה ולחיל שיש בכניסה לרחבה). וזה עצמו מוכיח שלא נכנסו להר, כי בתוך ההר רואים בביור את הכותל המערבי כולו, ואי אפשר להסתפק אם השוק הנמצא מחוץ לו שייך להר הבית.

27. "כי מלבד המניעה התמידית שהיתה מצד הממשלה בעד כניסת היהודים למקום המקדש, עד זמן מלחמת קרים (תרט"ז), אשר מאז אמנם הותרה הרצועה, היו שלומי אמוני ישראל נזהרים גם מאליהם מלהיכנס שם, מפני טומאת הגוף". (ס' הר הבית לר' חיים מיכלין, ירושלים תרע"ז).

28. בתשובה המובאת בס' הלכות אישות לרב ילזר.

29. בעיתון קול ישראל אדר תרפ"ח.

30. גם מרן הראי"ה קוק קובע באגרת (אגרות הראיה ג עמ' קסח) שכך מנהג ישראל בכל הדורות, שלא להיכנס מעבר לכותל המערבי: "ולא תשכחו לקדש את הנקודה המקודשת קדש קודשים של ארצנו הקדושה, זהו מקום המקדש, באותה יראת הכבוד הגדולה שכל כלל ישראל בכל הדורות מקדש אותו מזמן חורבן בית מקדשנו, להזהר מלדרוך על המקום הקדוש יותר מהגבול המסומן שאנו מותרים לדרוך עליו על פי משפט התורה. טמאי מתים אנחנו, ועד הזמן אשר תבוא טהרתנו, בעת אשר הישועה השלמה תופיע, אין אנו דורכים במקום הקודש, רק עומדים אנחנו באימה ופחד, בגודל רוח ובטחון נמרץ, לפני הכותל המערבי, ושם שופכים את לבנו, את הלב הישראלי".

גם בועדת החקירה שהקימו הבריטים בעקבות האירועים בכותל המערבי, ענה הראי"ה לשאלה: "כך מצות הדת הישראלית, שעד לביאת הגואל אסור ליהודי להיכנס למקום הקדוש הזה?" – "זהו מנהגנו, ביחוד של היהודים הזהירים במצוות". (כתלנו עמ' 126).

יש שנתלים בדברים שפורסמו בשם הרב שלמה משה עמאר שליט"א על רבו הרב יעקב ניסן רוזנטל זצ"ל, כאילו הוא עלה בילדותו להר הבית. אך שאלתי את הרב עמאר שליט"א על כך, ואמר לי שודאי שלא נכנסו בכלל לרחבת הר הבית, ומה שרבו סיפר לו הוא שבילדותו הלך עם אביו ועם הרב צבי פסח פרנק זצ"ל למקום מסוים באזור הר הבית, שידעו שאינו הר הבית ומותר להיכנס לשם. (כנראה הכוונה למבנה ביה"ס אל-עומרין, שצמוד ממש לרחבת הר הבית מצפון, ואינו חלק מהר הבית. אך

אם כן יש לנו מסורת סיפורית מדור דור שהסלע שבכיפת הסלע הוא אבן השתייה, אך כנגד זה יש הנהגה הלכתית מראשית בנינה של כיפת הסלע, דרך ר' עובדיה מברטנורא ור' ישראל מפירושא ועד הדורות האחרונים, שנזהרו ישראל שלא להיכנס כלל להר הבית, ולא סמכו להלכה על זיהוי הסלע כאבן השתייה. ויש להוסיף גם שמנהג ירושלים הותיק בתפילה ברחבת הכותל המערבי היה להתפלל ישר אל מול הכותל, ולא להטות צפונה כלפי הסלע.³¹

ג. הסלע בדברי הפוסקים

כאמור, להזכרת הסלע בכתבי העולים והנוסעים אין משמעות הלכתית, שכן הם כתבו דבריהם כסיפור דברים בעלמא ולא לקביעת הלכה. אך יש הנתלים בדברי חלק מהפוסקים כאילו קבלו את זיהוי הסלע כאבן השתייה, ולכן נברר לקמן את דבריהם, ונראה שאין הדברים כן.³²

1. החיד"א

בברכי-יוסף (סי' תקסא) מציין החיד"א לתשובת הרדב"ז: "מותר להתקרב אל פתחי בית המקדש, וליכנס לעליות אשר סביב בית המקדש. הרדב"ז בתשובה תרצא, ועיין בספר דרך הקדש למהרח"א". נראה לכאורה שקבל את תשובת הרדב"ז להלכה. אך בשו"ת חיים-שאל (סי' ח) כותב החיד"א במפורש שאין כוונתו לפסוק הלכה בציונו שבברכי-יוסף:

העידותי בכס היום, שכל דין מראשונים ואחרונים אשר הבאתי בספרי הקטן 'ברכי יוסף' – אין כוונתי בד"ל מסכים הולך לענין דינא, דאפשר דלא עמדתי בתשובה או בדין ההוא כפי עיוני הקצר רק אגב ההטא עין לו ראתה, והבאתי להקל מעל המעיין טורח החיפוש. ומזקנים אתבונן הרב 'כנסת הגדולה' והרב 'יד אהרן' ואביזריהו, כי כל ישעם להורות משפט גבר איה מקום כבודו, ולא שבא הדין ההוא במצרף כור חכמתם שהם מסכימים עמו, וזה נודע לכל. וגם אני בעוניי זה דרכי, זולת כשאומר 'וכן עיקר' וכיוצא – אז אני מגלה דעתי הקצרה, אבל בלאו הכי, רק שאני כותב בסתם הדין ההוא בשם אומרו, עדיין טעון לינה בעומקה של הלכה.

זו רק השערה שלי). ואמר (הרב עמאר) שכל מי שאומר שנכנסו להר הבית מזייף את דבריו. הרב עמאר גם כתב כל זאת במכתב שיתפרסם בקרוב בעז"ה.

כך נתלים גם באיזו הבנה ביומנו של חסיד ברסלב ר' שמואל הורביץ, כאילו נכנס להר הבית. אך גם אם זה נכון, הלא יש לנו מתקופה זו מאות עדויות, זכרונות, מכתבים ועיתונים, ואם מכל אלו לא מצאו אלא עדות אחת של מי שנכנס להר הבית, זה עצמו העד הנאמן ביותר שאכן נזהרו כל יראי ד' מלהיכנס להר הבית, כפי שמעידים הרב זריהן, הרב קלאצקין ומרן הראי"ה.

31. ע' במכתבו של הרב יהושע מגנס ב'אמונת עתיך' 117, ובקונטרס משוש דור ודור (להרב דבליצקי) סעיף יג. אמנם שם כתב טעמים אחרים להסביר מדוע לא התפללו לכיוון כיפת הסלע.

32. אמנם יש מעט פוסקים שאכן הזכירו את זיהוי הסלע כאבן השתייה, ובהמשך נדון בדבריהם ובמשמעותם להלכה.

2. שערי-תשובה וכף-החיים

גם השע"ת (סי' תקסא ס"ק ב) וכה"ח (שם ס"ק ח) מציינים לתשובת הרדב"ז בעקבות הברכי-יוסף ובלשונו, ונראה שגם הם לא נתכוונו אלא למראה מקום. (והשע"ת גם שינה בלשונו, ולא כתב כחיד"א "מותר להתקרב...", אלא: "ועיין ברדב"ז שכתב שמותר להתקרב...").

אך גם אם נאמר שהתכוונו לפסוק הלכה למעשה, הרי לא כתבו אלא שמותר **להתקרב** לפתחי ההר ולהיכנס לעליות **שסביב** ההר, שגם אם הן נכנסות לתחומי ההר – אין זה אלא מטרים ספורים, שודאי לא מגיעים עד החיל, ואין בזה שום קשר לשאלת אבן השתייה. (ברור שכוונתם בביטויים "פתחי בית המקדש" ו"העליות אשר סביב בית המקדש" הוא לשערי **הר הבית** והעליות שסביבו, שכן כך הוא גם בתשובת הרדב"ז עצמה. ואע"פ שיש בימינו שדוחקים דחקים גדולים ומפולפלים בדברי הרדב"ז בשביל לומר שהוא דן בפתחים ועליות שסביב הרמה המוגבהת, ואילו לרחבת ההר הוא נכנס בלי שאלה, הלא יש בדברי הרדב"ז ראיות מוחלטות שלא נכנסו בימיו לרחבת ההר, וכל הדיון הוא על הפתחים והעליות שסביבו.³³ שכן הרדב"ז מתייחס לחשש שחששו בשוק אל-קטאנין שמא הוא הר הבית, ומכריע שמותר להיכנס אליו כיון שהוא רחוק מהכיפה, וממילא הוא ודאי מחוץ לעזרה. וכל השאלה על שוק אל-קטאנין יכולה להתעורר רק כשעומדים מבחוץ, כי הכותל המערבי באזור זה מכוסה כולו בבנינים, ולכן לא היה ברור להם היכן מסתיים הר הבית,³⁴ אך אם היו נכנסים פנימה לרחבה, היו רואים את הכותל המערבי לכל אורכו, וששוק אל-קטאנין הוא מחוצה לו, ואין שום אפשרות שהוא בתוך תחום הר הבית. ובאמת הרדב"ז עצמו כותב מפורש שהוא ראה את הר הבית מבחוץ ולא נכנס פנימה, שכן הוא כותב כשהוא מתאר את המדרגות העולות מרחבת הר הבית אל הרמה המוגבהת וכיפת הסלע: "ואנו רואים מבחוץ שעולים לה במדרגות הרבה").

ולהיפך, אנו יודעים בבירור שהכף-החיים לא סמך על זיהוי הסלע כאבן השתייה, שכן בסי' צד (ס"ק ה) כתב: "ועכשיו שבית המקדש חרב, ואין אנו יודעין באיזה מקום היה החיל

33. אמנם לפי דרכו של הרדב"ז מותר לכאורה להיכנס לרחבה ע"פ המרחקים שחישב מכיפת הסלע, אך יתכן שלא התיר אלא במקומות מתוחמים שאין בהם חשש שיטעו ויכנסו למקום העזרה. ומ"מ חשובה הידיעה שדבר על פתחי ההר והעליות סביבו להבנת הדברים שמביאים השע"ת וכה"ח בשמו. 34. ובזה יש תשובה לקושיית הרב פרנק בספרו מקדש-מלך (קרוב לסוף פ"י), מדוע הרדב"ז צריך לחשב במערב את המרחק מהכיפה, ולא ע"פ הכותל המערבי שהרדב"ז סובר שהוא כותל העזרה, וע"כ רצה לומר שהרדב"ז מתכוון בדבריו לכותל דמיוני במרחק י"א אמה מהכיפה, ולא לכותל המערבי שלפנינו, וביביע-אומר (ח"ה י"ד כז) דחה את דבריו, ע' גם מעלין בקודש גליון ל עמ' 60-61. ולדברינו לק"מ.

ובאיזה מקום היתה עזרה, בכל מקום מבית המקדש³⁵ אסור ליכנס, ואפילו הוא טהור משאר טומאות ואין עליו כי אם טומאת מת בלבד".

3. החתם-סופר

החת"ס (יו"ד סי' רלו) כותב: "ומה שכתב מו"ח הגנ"י (הוא הגאון רעק"א זצ"ל) לבקש משרי ירושלים ליתן רשות להקריב – הוא קפדן גדול, כי ההוא אמר לבל יקרב שם מי שאינו מאמונת ישמעאל, כי שם נבנה בית עבודה שלהם, ואומרים שאבן השתייה באמצע הכיפה ההיא, ולא יקרב שם איש זר שאינו מאמונתם". וכל הקורא בשימת לב את לשונו רואה שלא כתב אלא **שהמוסלמים** אומרים שאבן השתייה נמצאת בכיפת הסלע.

4. מרן הרב קוק זצ"ל

יש שכתבו להוכיח מתשובת הרב קוק (משפט כהן סי' צא), בה עוסק הרב באפשרות תאורטית שנוכל למצוא ע"פ מדידות אמה על אמה ממקום המזבח, ודן האם זה מספיק להלכה, שסמך על זיהוי הסלע כאבן השתייה, כי אם לא כן איך אפשר למצוא אפילו אמה על אמה ממקום המזבח. אך הדיון של הרב שם הוא בעקבות תשובת השאלת-דוד, ובתשובת השאלת-דוד מדובר על מדידות מהכותל המערבי, כשיטת הרב צבי קאלישר דלהלן, ואין בדברי הרב שום רמז שהוא בא לחדש גם שיטה אחרת איך למדוד, וכל כוונתו היא רק לדון בשאלה העקרונית האם אמה על אמה מספיקה. ובסי' צב שם (וכן באגרת המופיעה בגנזי ראייה ח"ו) כתב שמקום המזבח יתגלה ע"י רוח הקדש.

יש הנתלים בדברי מרן הרב בועדת החקירה הבריטית לבדיקת ארועי הכותל המערבי, שם נשאל: "אמרת כי מנהגך לפרסם אזהרות למבקרי ירושלים היהודים, שלא ילכו לשטח ה'חראם' מפני קדושתו?", וענה: "דברתי רק על שטח מקום המקדש" (כותלנו עמ' 126), ומבארים ש"מקום המקדש" הוא כיפת הסלע או הרמה המוגבהת. אמנם אם הרב היה נשאל על דבר האיסור עצמו, ועונה שהוא רק במקום המקדש – היה ניתן לפרש כך, אך הרב לא נשאל על עצם האיסור, אלא על הכרוזים שנהג לפרסם, ולפיכך תשובתו צריכה להתפרש לפי הכרוזים עליהם דיבר, ובכרוזים הלא אסר את הכניסה להר הבית כולו. לכן צ"ל שכשהרב אמר "דברתי רק על שטח מקום המקדש", הוא לא בא להוציא אזורים מסוימים בתוך הר הבית, אלא את הכותל המערבי. המוסלמים טענו אז שגם הכותל המערבי הוא 'חראם', דהיינו שטח קדוש מוסלמי בבעלות הוואקף, ותבעו להגביל את תפילות היהודים בכותל, ולכן כשהרב נשאל אם הוא מזהיר שלא ללכת לשטח ה'חראם' – הוא מדגיש שהכוונה היא רק למקום המקדש, דהיינו הר הבית, ולא לכותל המערבי.

---

35. גם כאן ברור לכל קורא בשכל ישר שכוונתו לכל הר הבית, ואין צריך להאריך ולהוכיח דבר פשוט של הבנת הנקרא.

ובאמת יש ראיות ברורות שהרב זצ"ל (כמו כל הראשונים והאחרונים) כינה את הר הבית כולו "מקום המקדש":

באגרת של הרב זצ"ל לר' שמואל דוד ליווי (אגרות הראיה ד החדש עמ' תסז) כתב "ששונאינו מעלילים עלינו שהננו חפצים לקחת מהם בזרוע את מקום המקדש, שהעמידו עליו את מסגדם בעוונותינו הרבים", והנה ידוע שעלילות הערבים בתרפ"ט (וגם מאז ועד עתה) הן שאנו חפצים לקחת מהם בזרוע את **מסגד אל-אקצא**, וממילא ברור ש"מקום המקדש שהעמידו עליו את מסגדם בעוונותינו הרבים" הוא הר הבית.

גם מאגרת תתעח (אגרות הראיה ג עמ' קסח) עולה שהרב קרא לכל הר הבית "מקום המקדש". הרב זצ"ל כותב שם הזכרות לחברי ועד הצירים הציוני בבואם ארצה, ואחת ההזכרות היא שלא יכנסו למקום המקדש: "ולא תשכחו לקדש את הנקודה המקודשת קדש קדשים של ארצנו הקדושה, זהו מקום המקדש, באותה יראת הכבוד הגדולה שכל כלל ישראל בכל הדורות מקדש אותו מזמן חורבן בית מקדשנו, להזהר מלדרוך על המקום הקדוש יותר מהגבול המסומן שאנו מותרים לדרוך עליו על פי משפט התורה. טמאי מתים אנחנו, ועד הזמן אשר תבוא טהרתנו, בעת אשר הישועה השלמה תופיע, **אין אנו דורכים במקום הקודש, רק עומדים אנחנו באימה ופחד, בגודל רוח ובטחון נמרץ, לפני הכותל המערבי, ושם שופכים את לבנו, את הלב הישראלי.**" אם כן "הגבול המסומן שאנו מותרים לדרוך עליו" הוא הכותל המערבי, וכל מה שמעבר לו הוא "מקום המקדש – מקום הקודש" האסור בכניסה על פי משפט התורה.

גם בכרוז עצמו שהרב נהג לפרסם מבואר כך. הרב כותב: "השמרו נא מהאיסור החמור של הכניסה למקום המקדש והר הבית", וגם בתרגום האנגלי שבכרוז זה מופיע כשני ביטויים, "הר הבית" (בעברית באותיות אנגליות: HAR HABAITH) ו"מקום המקדש" (באנגלית: TEMPLE AREA), ועל הביטוי "מקום המקדש" (TEMPLE AREA) מופיע בסוגריים: Sharif-Haram ash. והרי "חרם א-שריף" הוא שמו הערבי של מתחם הר הבית כולו, ואם כן ברור שגם הביטוי "מקום המקדש" מכוון על הר הבית כולו, ואלו ביטויים נרדפים.³⁶

36. עוד הוכחה לדבר מאגרת שכתב הרב זצ"ל ליוסף עזריהו, המפקח על בתי הספר העממיים של מחלקת החינוך בהסתדרות הציונית: "אבקש בזה את כבודו, שימנע את המורים ואת התלמידים אשר תחת הנהלתו מלהיכנס למקום המקדש. חלילה לנו לחלל את מקום מקדשנו וקדושת תורתנו הקדושה בעבריינות גדולה ופומבית כזאת, שהיא איסור חמור ומוחזק בישראל מימי קדם, עד אשר ננוחם בכפלים, ונשוב בטהרה אל מקום אשר עינינו ולבנו שם". (קונטרס 'אגרות ותעודות חדשות מהראי"ה קוק זצ"ל והרבנות הראשית לישראל בענין הכותל המערבי', מאת ר' חיים לנגוס, עמ' 47). מדובר כאן על תלמידים מבתי ספר חילוניים, שודאי שלא טבלו, וממילא ברור שהרב אוסר עליהם להיכנס להר הבית כולו, וזה מה שהוא מתכוון בביטוי "מקום המקדש", וכפי שכונה הר הבית באותה תקופה גם בעיתונים ובספרי התיירות (ע' 'זמקדשי תיראו' גליון 4 עמ' 23).

5. הרב עובדיה יוסף

יש שנתלים בתשובת הרב עובדיה יוסף (יביע אומר ח"ה יו"ד סי' כז), שציטט את דברי הרדב"ז "שבלי ספק אבן השתיה היא האבן שתחת כיפת המסגד הנקראת אצלם אל צכרא". אך המעיין שם יראה שנושא התשובה הוא האם צריך לחשוש לשיטת הרדב"ז בתשובתו הנ"ל שהכותל המערבי הוא כותל העזרה, וא"כ גם השטח שמחוצה לו הוא הר הבית, ואין נדות ויולדות ובעלי קרי רשאים להתקרב אליו. ועל זה כתב הגר"ע ש"ממקומו הוא מוכרע, לפי הנחת הרדב"ז עצמו" שהסלע הוא אבן השתייה, כי אם הסלע הוא אבן השתייה לא יתכן שהכותל המערבי, המרוחק ממנו יותר משמונים מטרים, הוא כותל העזרה. אין כאן אלא ראייה שדברי הרדב"ז עצמו סותרים זה את זה, ואין בזה שום הסכמה ל"הנחת הרדב"ז" שהסלע הוא אבן השתייה. ולעומת זאת בסוף התשובה שלפני כן (סי' כו) כתב "שקשה מאד לצמצם ולדעת מקום העזרות והחיל", ואף שהרדב"ז כתב שהסלע הוא אבן השתייה – "במקום אחר כתבנו לפקפק ע"ז, וכבר מצאנו עוררים על כך".

עתה נברר את דברי הפוסקים שאכן הזכירו את זיהוי הסלע כאבן השתייה.

יש להקדים שכשאנו באים לדון בדברי פוסק המתייחס לסלע כאבן השתייה, עלינו לבחון לאיזה עניין הזכיר הפוסק את זיהוי הסלע כאבן השתייה, לעניין הלכה קלה או לעניין הלכה חמורה, כי הרי אין חולק שיש סברא גדולה שהסלע הוא אבן השתייה, אך עם זאת בררנו לעיל פ"ב שלמעשה לא סמכו על זיהוי זה בשאלה החמורה של כניסה להר הבית. ולכן יתכן שיתייחסו לזיהוי זה כמספיק לעניין הלכות קלות, או כסיעתא לבריור דבר שיש לו ראיות נוספות, ועדיין אין בזה ראייה לסתור את הנהגת חכמי ירושלים במשך הדורות שלא לסמוך על כך במקום של חשש כרת.

דוגמה לדבר מגדול בדורנו, הגאון ר' שריה דבליצקי זצ"ל, שמצד אחד הורה שהמתפלל בכותל המערבי יטה ויתפלל לכיוון כיפת הסלע, מפני ששם מקום קדש הקודשים,³⁷ ומצד שני בעניין הכניסה להר הבית כתב³⁸: "אין לנו שום ידיעה ברורה איפה העזרה ואיפה החיל... וכל ההשערות במיקום המקומות הכל הן השערות בעלמא, ואיך נסמוך באיסור כרת על השערות".

וכבר מצאנו שיש חזקות שסומכים עליהן בדברים קלים אך לא בדברים חמורים, כפי שפוסק הרמב"ם (הל' איסורי ביאה כ, א): "כל הכהנים שבזמן הזה בחזקה הם כהנים, ואינן אוכלין אלא בקודשי הגבול, והוא שתהיה תרומה של דבריהם, אבל תרומה של תורה וחלה של תורה אין אוכל אותה אלא כהן מיוחס". הנה כי כן, אע"פ שאנו מתייחסים לכהנים שבזמננו ככהנים ודאיים לעניין נשיאת כפיים בברכה, ולעניין פדיון הבן, ולעניין תרומה

37. משוש דור ודור סעיף יג.

38. במכתב בכתב ידו, התפרסם בחוברת 'ומקדשי תיראו' גליון 5.

דרבנן, אין זו ודאות מספקת לעניין תרומה דאורייתא שיש בה מיתה בידי שמים.³⁹ לאור זאת נעניין באיזה הקשר נזכר הסלע בדברי הפוסקים.

6. ה"ב"ח

כתב ה"ב"ח (או"ח סי' תקסא):

מצאתי בליקוטים: כשאדם בא לירושלים ורואה את הקובה של בית המקדש שהיא עזרה, אז חייב להשתחוות כנגדה ולקרוע את בגדיו, ולבכות ולהתאונן ולהתאבל ולדאוג על חורבן בית המקדש, ולבכות במרה ולקונן ולומר זה המזמור: "מזמור לאסף א-להים באו גויים בנחלתך טמאו את היכל קדשך"...

מדובר כאן בהלכה שאין בה שום חשש איסור, שהרואה את מקום המקדש צריך לקרוע, ונהגו לעשות זאת אל מול המבנה הבולט שבהר, שמדגיש את "באו גויים בנחלתך", ומקובל לומר שהוא מקום העזרה. נוסף לזה יש לזכור שלב"ח ממקום מושבו בקרקא לא היתה שום סיבה לפקפק בדברי ה'ליקוטים' שמצא, וממילא אי אפשר לומר שכשהוא מצטט את ה'ליקוטים' יש בזה איזו שהיא הכרעה של ה"ב"ח שהסלע הוא אבן השתייה. ועניין במה שנכתוב לקמן בעניין ר' אליהו גוטמאכר.

יש לציין גם שהאליה-רבה, והשכנה"ג, והמשנה-ברורה, וכף-החיים (כולם שם סי' תקסא), הביאו את דברי ה"ב"ח הללו על הקריעה והבכי והנוסח אותו אומרים כשרואים את מקום המקדש, אך השמיטו את מה שהביא שעושים זאת אל מול הקובה. אמנם אין מזה ראיה ששללו את זיהוי הסלע כאבן השתייה, כי יתכן שהשמיטו זאת בגלל שסברו שקורעים רק על ראיית רצפת העזרה עצמה, ולא על בניין שנבנה עליה.⁴⁰

7. פאת השולחן

ר' ישראל משקלוב מביא בספרו (פ"ג סעיף ב) את דברי ה"ב"ח בשם הליקוטים: "וכשרואה הקובה שעל מקום מקדש אומר: בית קדשנו ותפארתנו אשר הללך בו אבותינו היה לשריפת אש... וישתחוה כנגדה ויקרע את בגדיו ויבכה ויתאונן...", וכאמור לעיל, זו הלכה שאין בה שום חשש איסור. כמו כן הוא מזכיר את אבן השתייה בבואו להוכיח שירושלים של היום היא ירושלים העתיקה שקוראים בה מגילה בט"ו:

כי ירושלים ידוע שהיא מוקפת חומה, ומקומותיה ידועים, שהר הזיתים שהיא הר המשחה נגדה, ומקום המקדש אבן שתיה... ולפי בירור דהר הזיתים ומי השילוח ועמק יהושפט ובית לחם הסמוך ושאר דברים הידועים היא ודאי ירושלים..." (פ"ג הערה לג).

39. מקור ראיה זו בס' דברי יעקב עניני הר הבית סי' ה ענף א.

40. וע' מה שכתב בשאלה זו בס' עיר הקדש והמקדש ח"ג פי"ז ג, ד.

כאן מופיע זיהוי אבן השתייה רק כאחת מתוך ראיות רבות שמוכיחות את הידוע ומפורסם, שזו ירושלים הקדומה, ולעניין כזה ודאי מספיקה ההתייחסות לסלע כאבן השתייה במשך הדורות. ואילו כשהוא דן בשאלת הכניסה להר הבית (פ"ג הערה כו) אין הוא מזכיר כלל את הסלע. כמובן אין בזה ראייה כנגד זיהוי הסלע כאבן השתייה, כיון שהשאלה בה הוא עוסק היא האם הכותל המזרחי הוא הכותל המקורי של הר הבית, או שהכותל המקורי היה יותר מזרחה ונחרב, והכותל הקיים נמצא בתוך תחומי הר הבית, ולשאלה זו לא מועילה ידיעת מקום קודש הקודשים. אך זו דוגמה לכך שכל הדיון בעניין הכניסה להר הבית היה רק ביחס למקומות בצידי הר הבית שהסתפקו בהם שמא הם שייכים להר הבית, ולא היה בהם חשש של כניסה לעזרה, אך מעולם לא דנו להתיר כניסה אל רחבת הר הבית עצמה,⁴¹ שבפועל גם לא יכלו להיכנס אליה, מפני שהמוסלמים לא אפשרו. ולכן גם אם התייחסו לסלע כמקום קודש הקודשים לענינים מסוימים, עדיין לא נכנסו בעובי הקורה להכריע האם זיהוי זה מועיל במקום חשש כרת. (כלומר, בניגוד לכפתור-ופרח והשל"ה והמהרי"ט שהתעלמו מזיהוי הסלע כאבן השתייה, וא"כ ברור שפקפקו בו, מסתבר שר' ישראל משקלוב לא פקפק בזה, שהרי הזכירו בסתמא בלי סייג, אך אין בזה ראייה שהיה מכריע כך גם בשאלה של חשש כרת. וכמו שאנו יכולים להתייחס למישהו ככהן באופן מוחלט, לפדות אצלו את בכורנו, ולהעלותו ראשון, ולתת לו לברך ברכת כהנים, ולאסור עליו להנשא לגרושה, אך אם תבוא לפנינו שאלה אם יכול הוא לאכול בתרומה דאורייתא, אז יתעורר הספק האם הוא באמת כהן). ולפיכך עומד וקיים האיסור שנהגו ישראל כבר בראשית התקופה המוסלמית, כדלעיל, ובהמשך הדורות בימי רבנו עובדיה מברטנורא ור' ישראל מפירושא, עד לדורות האחרונים כשהמוסלמים אפשרו את הכניסה וגדולי ירושלים אסרוה.

8. הרב טיקוצ'ינסקי

ראיה גמורה לדברינו הנ"ל, שהתייחסות לכיפת הסלע כמקום המקדש לענין דין הקריעה אינה מעידה על ודאות בזיהוי הסלע כאבן השתייה, נמצאת בשיטת הג"ר יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי. בספרו 'עיר הקדש והמקדש' (ח"ג פי"ז ס"ג אות ד) הוא מביא את דברי הב"ח שצריך לקרוע כשרואה את הכיפה, ודן בדבריו האם חיוב הקריעה הוא דווקא כשרואה את רצפת העזרה, או גם כשרואה את הכיפה שנבנתה עליה. ובמקום אחר (ח"ד פ"א סעיפים ד,ה) אף האריך לבסס את "המסורה המשוכה בפי כלנו וגם בפי העמים האחרים שזוהי אבן השתייה". ואעפ"כ כשהוא עוסק בשאלת מקום המזבח (ח"ה פ"ו אות א) הוא קובע שאי אפשר לסמוך על זיהוי הסלע כאבן השתייה, כי גם מה שכתב הוא עצמו לבסס את המסורת "אינן אלא השערות בלי בטוחות על זה, ומכיון שהאבן הלזו אינה מוכיחה על

41. אפילו הרדב"ז, שקבע את תחומי העזרה ע"פ הסלע, לא עסק בכניסה אל הרחבה עצמה, אלא רק לשערי ההר ולעליות שגולשות לתוכו, כמ"ש לעיל.

עצמה – כיצד תוכיח על מקום המזבח?⁴² וגם כשעסק בשאלת הכניסה להר הבית דן בה רק ע"פ השערות מכתלי ההר, ולא התייחס כלל לזיהוי הסלע כאבן השתייה.⁴³

9. ר' אליהו גוטמאכר

כשר' צבי הירש קאלישר החל לעורר על חידוש עבודת הקרבנות, אחת הבעיות שעלו היתה מציאת מקום המזבח. הרב קאלישר עצמו (דרישת ציון הוצאת מוסד הרב קוק תשס"ב עמ' 91) סבר למצוא את מקום המזבח ע"י מדידה מהכותל המערבי ע"פ מידות העזרה שבמסכת מידות, דהיינו שסבר שהכותל המערבי שלפנינו הוא כותל העזרה. הרב גוטמאכר (שו"ת אדרת אליהו ח"ב בענינים שונים סי' טז, אותיות יז-כב) מסכים אתו שהכותל המערבי הוא כותל העזרה, אך מעיר שאי ידיעתנו את שיעור האמה מונעת את האפשרות למדוד מהכותל המערבי. אלא שישנה אפשרות אחרת למדוד – ע"פ אבן השתייה, ש"ידוע לרבים שהאבן שתיה עדיין שם בבית התפילה שלהם". ובהמשך דבריו הוסיף שודאי לו שגם יסוד המזבח נשאר קיים ואפשר למוצאו. הנה כי כן, הרב גוטמאכר מקבל את זיהוי הסלע כאבן השתייה גם לענין חמור כחידוש העבודה, שחייב להיות במקום המדויק של המזבח, (אם כי הוא מצרף לזה כאמור את ודאותו שגם יסוד המזבח עצמו נשאר קיים). אך ניכר מדבריו שאינו מכיר כלל את הר הבית, עד שסבר שהכותל המערבי הוא כותל העזרה. והלא לא מצאנו אפילו אחד מאלף שיחשוש לשיטתו (שהיא גם דעת אחרונים נוספים שישבו בחו"ל) שהכותל המערבי הוא כותל העזרה, שלפי זה גם מחוצה לו הוא הר הבית, ואסור לנידות ויולדות ובעלי קרי להתקרב אליו, וא"כ מנא לן לומר פלגינן דיבורא ולקבל שיטתו בעניין זיהוי הסלע? ובאמת עיקר מה שלא חוששים לדעת האחרונים שכתבו שהכותל המערבי הוא כותל העזרה, הוא מפני המנהג הפשוט של כל ישראל בדורות שעברו, שבאו כולם להתפלל לפני הכותל, גם נידות ויולדות ובעלי קרי,⁴⁴ והוא הדין בעניננו, שבאותו הזמן ממש שהרב גוטמאכר כתב את דבריו⁴⁵ היה המנהג פשוט בירושלים להיזהר שלא להיכנס כלל להר הבית,⁴⁶ ומוכח שלא סמכו על זיהוי הסלע כאבן השתייה. (בתקופות מאוחרות יותר עמד ביסוד איסור הכניסה להר הבית גם חשש שיהיו שיכנסו בלי טבילה ובלי גבולות,

42. וע"ש בהערה שכתב שלמעשה צריך לשער מהכותל הדרומי אף שזה סותר את הסברא שהסלע הוא אבן השתייה, ו"לכשנזכה לתופעה השמימית לבנין הבית נדע לברר גם נקודת האבן, אשר יש הרבה להתווכח בה". ע' גם בח"ד פ"ג סעיף ג אות ה.

43. ח"ה פ"ט סעיף ב, ובפ"א סעיף ד אות ב. אמנם שיטתו לכשעצמה צע"ג, שמסך על המרחקים שציינו התו"ט והשלטי-גיבורים, ועשאים "שיטות התו"ט והש"ג", למרות שכתב בעצמו שאינם אלא השערות, ובאמת אפילו השערות אינם, אלא רק דוגמאות להסברת המשנה.

44. ע' למשל בס' מקדש מלך (קרוב לסוף פ"י).

45. בשנת תרכ"א.

46. וע' בדברי ר' חיים מיכלין בהערה 27 לעיל, ששמע שגם קודם לכן, בזמן שהמוסלמים מנעו את הכניסה להר, היה מנהג שלא להיכנס מפני הטומאה, וכנראה הכוונה לסיטואציות שבהן המוסלמים נתנו להיכנס, כגון לבעלי מלאכה או אישים חשובים.

אך מסתבר שבתקופה זו של שנת תרט"ז והלאה, לפני שפשתה החילוניות בירושלים, לא חשש זה עמד ביסוד האיסור, אלא אי הידיעה היכן מקום העזרה, ועד אנה מותר להיכנס).

10. ר' שמעון סופר

גם ר' שמעון סופר מערלוי עסק בשאלת מיקום המזבח (התעוררות תשובה, מהדורת ירושלים תשמ"ט, סי' רפ). הוא מתייחס לטענה שהעלה הרב משקסליץ כנגד האפשרות למדוד מהכותל המערבי ע"פ מידות העזרה, כיון שחז"ל אמרו (גיטין נז ע"א) שארץ ישראל היא כצבי, שבזמן שישראל יושבים עליה היא מרווחת, ובזמן שאינם בה היא מצטמצמת. והגר"ש סופר משיב על זה וכותב: "הלא הר הבית ומקום עזרה והיכל במקומו עומד, נמדוד נא, ואם נמצא שנתקיים גם בו ארץ צבי, ונמצא שחסר מהמפורש במתני' מידות דהר הבית הוא ת"ק על ת"ק ומקום העזרה הוא קל"ה אמות, אזי נחשוב לפי חשבון כמה נחסר, ונדע מקום מזבח". מבואר שסבר שלא רק אבן השתייה קיימת, אלא גם העזרה לכל גבולותיה סביב, שאפשר למדוד בדיוק כמה מידתה כיום ולראות אם היא מתאימה למידות שבחז"ל או שהצטמקה. זה רק מבלט את הבעיה שבהסתמכות על גדולי חו"ל, שלא הכירו ולא ידעו כלל את הר הבית ומה שבתוכו.

11. בנין ציון

כמדומני שהערוך-לנר הוא היחיד (מלבד הרדב"ז כמובן) שהזכיר את זיהוי אבן השתייה בתוך הדיון בשאלת הכניסה להר הבית. בשו"ת שלו (בנין ציון סי' ב) הוא מברר, כהמשך לדיון בעניין חידוש העבודה, "אם יש תקנה לכנוס למקום הר הבית בזמן הזה, ועד איזה מקום מותר לכנוס". אחרי שהוא מוכיח שהעיקר כדעת הרמב"ם שקדושת המקדש לא בטלה בחורבנו, וכל איסורי הכניסה בטומאה קיימים, הוא מסכם את כל האיסורים, שבעלי קרי וכו' שנכנסו להר הבית חייבים מלקות, וכל מי שנכנס למקום העזרה חייב כרת (שכולנו טמאי מתים), ומי שנכנס למקום ההיכל חייב גם מלקות על ביאה ריקנית (ואולי זה רק בכהנים), "ועל כניסה במקום קודש הקדשים, שהוא המקום ששם עדיין אבן השתייה נראה, חייב מיתה". ואח"כ גם הביא את דברי הרדב"ז "שהדבר ברור שתחת כיפה של הישמעאלים שם אבן השתיה בלא ספק", והקשה על חשבונו של הרדב"ז שיש להרחיק י"א אמה מכיפת הסלע, ע"ש. אך אע"פ שהוא דן בשאלת "לכנוס להר הבית בזמן הזה", המעיין בכל דבריו יראה שזוהי תשובה עקרונית שעוסקת בעיקרי הדינים, ולא תשובה מעשית למי שבא עכשיו להיכנס להר הבית, ולכן לא עסק כלל (כפי שעשה הרדב"ז) בשאלה כמה המרחק שצריך להתרחק מכל כיוון, אלא רק כתב מה האיסור והעונש שיש בכל חלק וחלק. (וגם לא הזכיר את דין עזרת נשים והחיל⁴⁷). נוסף על כך מה שהערתי לעיל, שמקומו באלטונה

47. אמנם גם הרדב"ז לא חישוב את עזרת נשים ולחיל, וכתבו ליישב מדוע סבר שאין צריך לחשוש להם, ועדיין צע"ג מדוע לא התייחס לזה כלל, אפילו להסביר מדוע אין צריך לחשוש, ולכן בדברי הבנין-

לא היה לערוך-לנר שום סיבה לפקפק בדברי הרדב"ז,⁴⁸ אך באותו הזמן ממש⁴⁹ היה המנהג פשוט בירושלים להיזהר שלא להיכנס כלל להר הבית, ומוכח שלא סמכו על זיהוי הסלע כאבן השתייה. וממילא פשוט שהמנהג שנהגו בירושלים למעשה ע"פ כל גדולי ירושלים דאז,⁵⁰ מכריע את התשובה העקרונית שכתב הערוך-לנר בריחוק מקום ובלי להכיר את ההר.

12. פתח הדביר

ר' חיים בנימין פונטרימולי מאיזמיר (סי' רמח סוף אות יג) בא לשלול את דברי הדמשק-אליעזר הכותב שאסור לעלות לארץ ישראל(!) כיון שאיננו יודעים את מקום המקדש ועלולים להיכנס אליו, והוא מאריך לבאר שבני ארץ ישראל יודעים ומכירים היכן ירושלים והיכן הר הבית, ושאינן שום חשש שמישהו יכנס בטעות למקום המקדש, כי המוסלמים שומרים בכל השערים ואינם מניחים לשום יהודי להיכנס. כהמשך לדברים אלו הוא מספר דברים שסופרו "מפי מגידי אמת" שפעם נחלקו חכמי ירושלים בשאלה מציאותית בעניין אבן השתייה, ושמע אותם תורכי אחד והציע להם שבבואו להתפלל שם ביום שישי יסתכל ויגיד להם מי צודק, וכך עשה, וגם מסיפור זה הוא מסיק "דבית המקדש מקומו ידוע לכל בודאי הגמור בלי שום ספק". וכפי שכתבתי לעיל, היחס הכללי לסלע כאבן השתייה מספיק בשביל לחזק את הדבר הברור גם כך שזהו הר הבית, אך אין כאן שום הכרעה שאפשר לסמוך על זיהוי זה לבדו במקום כרת.

13. שמש ומגן

ראיתי שמביאים את דברי ר' חביב סתהון אב"ד טבריה (שמש ומגן מה ע"ב) שכתב על שאלת הכניסה להר הבית ש"כדאי הוא הרדב"ז לסמוך עליו". אך המעיין יראה שהוא מתלבט שם האם הכותל המערבי הוא כותל המקדש, וא"כ אסור להתקרב אליו, כי גם מחוצה לו זו העזרה, אך כיון שנהגו כולם לבוא להתפלל לפניו הוא מסיק שאין זה כותל המקדש, אך ברור לו שהוא בתוך תחומי הר הבית, דהיינו שגם מחוצה לו נמשך הר הבית. והוא סובר שנחלקו הרדב"ז ובעל דרך הקודש אם מותר להיכנס להר הבית (וא"כ מותר לבוא להתפלל בכותל) או לא, ועל זה הוא אומר שכדאי הוא הרדב"ז לסמוך עליו שאפשר לגשת אל הכותל המערבי, אך מסייג שלבעלי קרי ונדות ויולדות אסור להתקרב לכותל, כיון שזהו הר הבית(!).

ציון יותר נראה שכיון שלא עסק בשאלה המעשית של כניסה בפועל, נשמטה ממנו הזכרת דין עזרת נשים והחיל.

48. בירושלים ידעו את המנהג שלא להיכנס להר הבית (ע' לעיל הערה 46), וגם יכלו לראות את הסתירות שישנן בתשובת הרדב"ז.

49. בשנת תרכ"ב.

50. ר' חיים נסים אבולעפיה, ר' חיים דוד חזן בן החקרי-לב, ר' שמואל סלנט והאמרי-בינה.

14. החפץ-חיים

בספרו ליקוטי הלכות (זבחים לד ע"א, זבח תודה, ד"ה שלמים) דן החפץ-חיים בדין פתיחת דלתות ההיכל שנדרשת לכשרות הקרבנות, ומסיק שגם כשההיכל חרב ויש במקומו חלל אפשר להקריב במזבח, כי רק אם יש דלתות סגורות זה מעכב. לאור זאת הוא מסתפק מה הדין "אם על מקום ההיכל בנוי איזה בניין, כמו שמצוי היום בעוונותינו הרבים". אך הנושא כאן הוא רק לחשוש לזה לחומרא, ובאמת ברור שהחפץ-חיים סבר שאין אנו יודעים את מקום העזרה, ולפיכך אסור לנו להיכנס להר הבית כולו, וכדלהלן. (ואולי ידע שכך דעת חכמי ירושלים, שכן בימיו כבר היו השיירות מהכא להתם מצויות מאד, וגם מכתבים ועיתונים, ונקל היה לברר את המצב בירושלים אל נכון, ולא בשמועות קלוטות איש מפי איש כפי שהיה בדורות שלפני כן). כי בספר המצוות הקצר (בו כתב את כל המצוות הנוהגות בזמן הזה, למען ידע כל איש ישראל את המצוות המוטלות עליו) כתב החפץ-חיים בלאו קצג: "מצות לא תעשה שלא יבוא טמא למחנה לוייה הוא הר הבית... וטמא שעבר על זה ונכנס בהר הבית עובר בלאו זה, ונוהג גם בזמן הזה, בזכרים ונקבות, כיון שאנו טמאי מתים". וכדי לא לעשות את רבנו החפץ-חיים טועה בדבר משנה והלכה פסוקה ופשוטה שטמא מת מותר בהר הבית,⁵¹ מוכרחים לבאר שכיון שכל מטרתו של הספר היא הלכה למעשה, כמבואר למעיין בו, ולמעשה אסור לטמא מת להיכנס לכל הר הבית, כי איננו יודעים את מקום העזרה, כלל החפץ-חיים וכתב שאסור לטמא מת להיכנס להר כולו, ולכן גם לא מנה את איסור כניסת טמא לעזרה כמצוה נפרדת, אע"פ שבספר המצוות לרמב"ם אלו שתי מצוות.

15. הג"ר צבי פסח פונק

הרב פונק, שהיה רבה של ירושלים, אכן קבל את זיהוי הסלע כאבן השתייה לעניין מקום המזבח ושאלת הקרבת קרבנות בזמן הזה (מקדש מלך בתחילת פ"י, ובפ"ד בטור מלכה סוף אות א).⁵²

---

51. אמנם גם הרמב"ם כתב בספר המצוות ל"ת עח: "שהזהיר כל טמא מהכנס למחנה לוייה, שכמוהו לדורות הר הבית", אך כבר נשאל בזה ר' אברהם בן הרמב"ם, וענה שכוונת הרמב"ם לרוב הטמאים, וזה לא מתרץ את החפץ-חיים שכתב במפורש שאסור לנו להיכנס להר הבית מפני שאנו טמאי מתים. אפשרות נוספת מעלה ר' אברהם שם, שבזמן כתיבת ספר המצוות הרמב"ם אכן סבר שגם לטמאי מתים אסור להיכנס להר הבית, ואחר כך חזר בו כשכתב את הי"ד החזקה, וגם זה כמובן לא שייך כלפי החפץ-חיים, שלפניו כבר נמצא ספר הי"ד החזקה. מלבד זאת החפץ-חיים גם לא מנה את איסור טמאים להיכנס לעזרה, שמנה הרמב"ם שם ל"ת עז, ולכן ההסבר היחידי האפשרי הוא שהאיסור לטמא מת להיכנס להר הבית הוא האיסור להיכנס לעזרה, כיון שאין אנו יודעים גבולותיה בתוך הר הבית.

52. לכאורה אין מזה ראייה מוחלטת, כי הגמ' בב"ב (קל ע"ב) אומרת: "תנו רבנן אין למדין הלכה לא מפי תלמוד ולא מפי מעשה, עד שיאמרו לו הלכה למעשה". ובאר הרשב"ם: "אין למדין הלכה- כלומר

ד. הטופוגרפיה והארכיאולוגיה⁵³

מבחינה טופוגרפית וארכיאולוגית ישנן שתי ראיות עיקריות לזיהוי הסלע כאבן השתייה:

א. הפרש הגובה שבין פסגת הסלע וגובה פני הסלע הטבעי⁵⁴ של הרמה, מתאים כמעט⁵⁵ במדויק להפרש הגובה שבין אבן השתייה וקרקע העזרה שנמסר לנו ע"י חז"ל במסכת

אין למדין לעשות, לא מפי תלמוד – שאם לומד הרב דרך לימודו ואמר 'מסתבר טעמא דפלוני חכם', אין תלמידו למדין משם הלכה, דשמא אם יבוא לידו מעשה ידקדק יותר ויראה טעם אחר בדבר'. וא"כ יתכן שבשאלת חידוש העבודה, שהיא עדיין לצערנו שאלה תאורטית ולא מעשית, אכן התיחס הרב פרנק לסלע כאבן השתייה כפי שמקובל, אך לגבי הלכה למעשה בשאלת הכניסה להר הבית יש לחשוש שמא אין הזיהוי ודאי. ואכן יש בידינו מודעה שפרסמו בשנת תרע"ד בית הדין הספרדי ובית הדין האשכנזי של ירושלים, שהרב פרנק היה החבר הדומיננטי בו: "כאשר בעוונותינו הרבים נפרץ כעת הכניסה להר הבית, מקום מקדשנו, ובודאי יש מהם אשר המה שוגגים ולא ידעו מהאיסור החמור הזה, על כן מצאנו חוב קדוש להודיע בשער בת רבים ולהזהיר לעם ה', כי אין לזה שום הוראת היתר בעולם, וכבר הכריעו הפוסקים האחרונים כהרמב"ם שהוא איסור כרת ר"ל, וחיובא רמיא על כל מי שיש בידו למחות ולהזהיר הגדולים על הקטנים, לבל יוסיפו לפרוץ פרץ באיסור זה החמור", (צילום המודעה בחוברת 'ומקדשי תיראו' גליון 3 עמ' 29), ואיסור כרת שייך כמובן רק אם יש חשש כניסה לעזרה. אך באמת הרב פרנק עצמו מבאר את איסור הכניסה להר הבית (מקדש מלך פ"ג טור מלכה אות ב), ואין הוא כותב שאיננו יודעים את מקום העזרה (כמו שכותב למשל בן דורו, הכף-החיים, והובאו דבריו לעיל), אלא מסביר זאת ע"פ החזון-נחום, שגם טבול יום דקרי אסור בהר הבית כולו, ושיש חשש זיבה, ועוד שע"פ גזרת חז"ל יש לנו דין זבים אף בלי ראיית זיבה. א"כ נראה שבאופן עקרוני הוא סמך על זיהוי הסלע כאבן השתייה, וסבר שאיסור הכניסה להר הבית כולו נובע מטעמים אחרים, אך ממילא יוצא שבפועל גם הוא לא הכריע שניתן לסמוך על זיהוי הסלע הלכה למעשה.

53. בפרק זה הדגשתי את הכינוי 'הסלע' כשהוא מכוון לסלע שבכיפת הסלע המזוהה כאבן השתייה, זאת ע"מ להבדיל בין התייחסות אליו להתייחסות לגובה פני הסלע במקומות אחרים.

54. לעומת גובה הרצפה – בכל מקום שהוא בשטח ההר – שאינו יכול להיעדי על מה שהיה בזמן הבית, כי יתכן שמאז הוגבה המפלס או נחפר, גובה פני הסלע הטבעי הוא ודאי הגובה המינימלי שהיה בזמן הבית, כי הרי לא יתכן שהסלע גבה אחר כך.

55. גובה פני הסלע הטבעי במקום בו היתה העזרה – אם הסלע הוא מקום קודש הקודשים – הוא 741.2 מ' מעל פני הים. ע"פ המשנה (מידות פ"ג מ"ו) ההיכל היה גבוה שש אמות מעל העזרה (דהיינו 3.4 מ'), ואבן השתייה עוד בלטה שלוש אצבעות מעל רצפת ההיכל (יומא נג ע"ב). א"כ היא היתה צריכה להיות לכל הפחות בגובה 744.6 מ' מעל פני הים, אך בפועל פסגת הסלע נמצאת רק בגובה 743.7 מ', ובאופן פשוט זה מפריק את האפשרות שהסלע הוא אבן השתייה. (חישוב המטרים נעשה לפי מידת אמה גדולה, כי לפי מידת אמה קטנה בכלל לא יתכן שהסלע הוא אבן השתייה, כפי שיבואר להלן).

אמנם צריך לדעת שאין אנו יודעים במדויק את גובה פני הסלע הטבעי בכל השטח, כי הוא מכוסה ברצפה ואינו גלוי, וגובה פני הסלע שבמפה הטופוגרפית נקבע ע"פ נקודות מסוימות בהן הסלע גלוי – בבורות מים או שאר חציבות תת קרקעיות, וע"פ זה מיישב הרב קורן (בשם הרב אריה קימלמן) שהעזרה בכללה היתה נמוכה מ741.2 מ' (שהוא הגובה במפה הטופוגרפית), וכך מתקיים ההפרש

מידות. וכך גם הפרש הגובה שבין הרמה לרחבה שממזרחה, מתאים להפרש הגובה שבין העזרה ועזרת נשים. בשום מקום אחר בהר הבית אין התאמה כזו, ואף לא קרובה לכך.

ב. ע"פ המרחק בין קודש הקודשים לכותל העזרה המזרחי כפי שנמסר לנו ע"י חז"ל במסכת מידות, עולה כי אם **הסלע** הוא אבן השתייה – אזי הכותל המזרחי של הרמה עומד במקום בו עמד כותל העזרה. והנה כותל זה – הכותל המזרחי של הרמה – עומד מצפון לדרום **כמעט** במזרח האסטרונומי המדויק (ישנה סטייה של מעלה אחת), בדיוק כפי שמקובל לפרש את דברי הירושלמי ביחס לכותל העזרה.⁵⁶

אלא ששתי ראיות אלו מבוססות דווקא על שיעור אמה גדול, ואילו לפי השיעור המקובל (שיעור הגר"ח נאה – 48 ס"מ) **לא יתכן שהסלע הוא אבן השתייה**,⁵⁷ שכן המרחק שהיה מאבן השתייה עד לקצה המזרחי של העזרה היה לכל היותר 159 אמות⁵⁸ (אם אבן השתייה בלטה ממש בקצה המערבי של קודש הקודשים), שהן כ-76 מטרים לפי שיעור הגר"ח נאה, ואם נוסיף על זה את החומה שהיתה בין העזרה לעזרת נשים נקבל כ-79 מ', דהיינו שבמרחק 79 מ' מפסגת אבן השתייה כבר מתחילה עזרת נשים. אך אם נמדוד 79 מ' מפסגת **הסלע**, עדיין נהיה על הרמה המוגבהת, באזור בו פני הסלע הם למעלה מ-739 מ' מעל פני הים, וכיון שהפרש הגובה בין עזרת נשים וקודש הקודשים הוא 16 אמות⁵⁹, שהן לפי הגר"ח נאה 7.68 מ', הרי **הסלע** היה צריך להיות גבוה יותר מ-746 מ' מעל פני הים, ובפועל הוא מגיע רק ל-743.7 מ', פער של יותר משני מטרים.⁶⁰

יש שכתבו לתרץ שהכותל בין העזרה לעזרת נשים היה רחב מאד מאד, עד קצה הרמה, (ששם יורד גובה פני הסלע), אך מלבד הדוחק העצום להגיד שכותל זה היה רחב יותר מכפלים מכל הכתלים שהמשנה מציינת את מידתם, ללא כל סיבה הגיונית וגם בלי שהמשנה תציין זאת, זה גם לא יתכן, כי מפורש במשנה (מידות פ"ב מ"ו) שהיו לשכות מתחת עזרת ישראל פתוחות לעזרת נשים, כך שלא יתכן שהכותל שביניהן עמד על פני הסלע.

בינה לבין פסגת **הסלע**, ובמקומות שבהם עולה הסלע הטבעי לגובה 741.2 מ' הוא בלט מעל לרצפת העזרה והשתלב במבנים שונים. ומובן שיש ביישוב זה דוחק לא קטן. עיין על כל זה בס' בחצרות בית ה', פ"ה סעיפים ז-ט.

56. עיין בזה בס' ועשו לי מקדש עמ' 80-84. הרב קורן משער שם, ע"פ מידע ארכיאולוגי, שכותל העזרה המקורי לא היה ממש במקום בו עומד היום כותל הרמה, אלא כמה מטרים מזרחה לו, וכך היה כותל העזרה במזרח המדויק בלי שום סטייה.

57. **הרב קורן עצמו מדיש זאת**, למשל בס' 'ועשו לי מקדש' עמ' 70, וכן במכתב המופיע ב'ומקדשי תיראו' גליון 3.

58. ע"פ מידות פ"ה מ"א ופ"ד מ"ז.

59. ע"פ מידות פ"ב מ"ה ומ"ו ופ"ג מ"ו.

60. בשיעור אמה קטן יותר, כפי שיש סבורים כיום, הקושי רק יגדל, כיון שככל שקרבים אל **הסלע** גובה פני הסלע גבוה יותר, ואז אבן השתייה היתה צריכה להיות עוד יותר גבוהה.

גם הנוהגים בשיעור אמה גדול חוששים לחומרא בדאורייתא לשיעור הגר"ח נאה, וא"כ לכו"ע אי אפשר לסמוך למעשה על זיהוי הסלע כאבן השתייה, שאינו יכול להיות לפי שיעור הגר"ח נאה.⁶¹

אמת הדבר שאם אבן השתייה היא סלע טבעי של החר, והיא נשארה במקומה ולא נתצה ונהרסה, אין שום אפשרות שהיא במקום אחר מלבד הסלע, כי הפרשי הגבהים במקומות אחרים לא מתקרבים כלל להפרשי הגבהים שהיו בזמן הבית. אך הנחות אלה אינן מוכרחות, כדלהלן.

פשט לשון המשנה (יומא נג ע"ב) "אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים, ושתייה היתה נקראת" מורה לכאורה שהיתה זו אבן מטלטלת, הן מהלשון "היתה שם מימות נביאים הראשונים", בעוד סלע טבעי כמובן קיים מימות עולם, והן מעצם הכינוי "אבן", שמשמעותו בד"כ אבן מטלטלת.⁶² מצד שני הגמרא (נ"ד ע"ב) מבארת את הכינוי "שתייה" – "שממנה הושתת העולם", משמע שזה סלע יסוד. אמנם הרמב"ם בפירוש המשנה שם (פ"ה מ"א) מפרש: "ולפי האמת מקום העבודה הוא יסוד העולם, וכמו שהזכירו בתחילת אבות", דהיינו ש"ממנה הושתת העולם" אינו במובן הפיזי אלא הרוחני.

בדברי הראשונים לא מצאתי התייחסות לשאלה זו, והאחרונים מפרשי המשנה ביארו באופנים שונים. ה'הון עשיר' מתרץ שזה סלע יסוד, אלא שהיה טמון בארץ, ובימות נביאים הראשונים עלה על הקרקע. ה'בית דוד' סובר שהברייתא שהגמרא מביאה "שממנה הושתת העולם" חולקת על המשנה שאמרה שזו אבן מימות נביאים הראשונים. (אמנם יש להעיר שמרש"י על המשנה עולה שהגמרא כתבה זאת כביאור למשנה, ולא כמחלוקת). ה'שושנים לדוד' אומר שבמקור היתה האבן מהסלע הטבעי באמצע בית המקדש הנמצא באמצע העולם, ובימי נביאים הראשונים נשתה ממקומה וישבה בקודש הקודשים שבמערבו של הבית. והחיד"א בספרו 'ככר לאדן' חולק על שניהם ומסביר שהביטוי "אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים" פירושו שנביאים הראשונים הם שגילו שזו אבן השתייה שהיתה מעולם, שממנה הושתת העולם. וכן כתב התפארת-ישראל.

כאמור, אם אבן השתייה היא סלע היסוד (ולא נתצה ונהרסה) אז מוכרח שהסלע הוא אבן השתייה, וכשיעור האמה הגדול, וגם זה מיושב רק בדוחק, כמבואר בהערה 55 לעיל. אך אם אבן השתייה היתה אבן מטלטלת, יתכן שהעזרה וההיכל וקודש הקודשים היו במקום אחר בהר הבית, והפרשי הגובה שבין החר וההיכל נוצרו ע"י מילוי עפר, שאחר

61. כמובן יתכן שזהו מקום קודש הקודשים, בדיוק כמו כל מקום אחר בהר הבית, וכפי שיבואר להלן, אך לא יתכן שזוהי אבן השתייה שבלטה שלוש אצבעות בקודש הקודשים.

62. כך למשל בזבחים פי"ג מ"ג: "אפילו העלה על הסלע או על האבן", וכן בכלים פ"ו מ"ב: "עליה ועל האבן, עליה ועל הסלע".

החורבן סולק ואיננו. יש טוענים שמדובר בכמות אדירה של עפר, שלא מסתבר שהוצאה מההר בלי שאנו יודעים איזו שהיא סיבה לכך, אך באמת היו בתוך הר הבית גם מאות מטרים של חומה גבוהה,⁶³ ואיננו יודעים לאן נעלמו כל האבנים האלו, וא"כ יתכן באותה מידה שהיה עפר שפונה.

גם אם אבן השתייה היתה סלע היסוד יתכן שהיא היתה במקום אחר בהר הבית, שהיתה שן סלע שבלטה כמה מטרים מעל הגובה הכללי של ההר, ואחרי החורבן נתצה ונהרסה, ושוב אינה קיימת. כך נראה לכאורה מלשון הירושלמי (פסחים פ"ה ה"א) שאומר שנהגו הנשים שלא "למשתי עמרא" (דהיינו סידור חוטי השתי בצמר) מר"ח אב, משום "שבו פסקה אבן שתייה", שנאמר "כי השתות יהרסון". (יש כאן לשון נופל על לשון, שהנשים אינן עוסקות בשתי זכר לאבן השתייה שפסקה). ואמנם אפשר להבין גם שהכוונה היא שפסקה עבודת ד' בהיכלו הבנוי על אבן השתייה, אך הפשט הפשוט הוא שאבן השתייה עצמה נהרסה. ואין מעצור ביד ד' לשוב ולבנותה.

ה. סיכום

במאמר על שיטת הכפתור-ופרח (מעלין בקודש גליון לא עמ' 106) מסביר הרב קורן מדוע הכפתור-ופרח נמנע מלזהות את הסלע כאבן השתייה, למרות שבדרך כלל סמך על הזיהויים המקובלים בימיו:

אך יותר מסתבר שהטעם האמיתי שבגללו נמנע מלהזכיר את מה שקורה בתוך הר הבית, נעוץ בזהירות הגדולה שנקט ביחס לזיהויים בהר הבית. כי באמת כמעט כל הזיהויים שבספרו מבוססים על מסורות נכרים (השמות הערביים של האתרים), ועל מנהגים ושמות מקומות בפי היהודים יושבי הארץ, גם בדברים שיש בהם נפק"מ להלכה.

ואף על פי כן, כאשר הגיע לירושלים וראה כי המנהג הוא להתקרב לכל ארבעת הכתלים של המרובע של חרם א-שריף, ביקש "לאמת זה", כלומר לאמת את ההיתר להתקרב לכתלים, באמצעות מה שנקרא אצלו "היקש חיפוש" (עיין אודות זה בספרי חצרות בית ה' עמ' 12 ואילך, ויש עוד להאריך בזה ואין כאן מקומו). כי אכן לעניין מורא מקדש יש צורך בזהירות יתר, ודין קביעת ההיתר להתקרב לכתלים אינו דומה לקביעות אודות דיני מעשר שני או קריאת מגילה בט"ו וכיו"ב. (מה גם שבזמנו אכן הועלה החשש שמא עשיית הר הבית למישור

63. חומת העזרה, קפ"ז על קל"ה אמה, סה"כ 644 אמות, ועוד חומת עזרת נשים שהיתה קל"ה על קל"ה, דהיינו 405 אמות (את החומה שביניהן כבר החשבתי בחומת העזרה), סה"כ 1,049 אמות. ומסתבר שהיתה גם חומה שתחמה מצפון ומדרום את הת"ק אמה על ת"ק אמה המקודשות, דהיינו עוד אלף אמה. וכל החומות האלו היו גבוהות מעשרים אמה, כמבואר במס' מידות פ"ב מ"ד. וכל זה חוץ מאבני ההיכל והלשכות השונות.

מחקה את הסימנים הקודמים של מה שהיה שם), ומשום כך נמנע מדבר על הדברים מבלי לבסס אותם בראיות חזקות.⁶⁴

גם השל"ה (באגרתו המובאת לעיל) מלמדנו שבעניין הר הבית אנחנו צריכים לחשוש יותר מהרגיל:

ובבואי הנה הגידו לי החכמים שיש ספק ספיקה במרחץ מהמרחצאות שיש בירושלים, כי יש לחשוש אולי ואולי לשם הגיע התפשטות המקדש. תכף ומיד נתעוררתי ואמרתי: 'אנחנו באנו לירושלם להתקדש. אם כן אנחנו מחויבים לעשות הרחקה והרחקה דהרחקה, אפילו באלף ספיקות'. ולכן אסרתי המרחץ הזה, והסכימו עמי גדולי החכמים יצ"ו.

כפי שכתבתי בהקדמת המאמר, אין חולק שיש סברא גדולה ונכבדה שהסלע הוא אבן השתייה, ומטרת המאמר היא רק להראות שזיהוי זה אינו ודאי, ולכן אי אפשר לסמוך עליו למעשה.

על שלושה עמודים נתלים הרוצים לסמוך על זיהוי הסלע כאבן השתייה למעשה: על המסורת המופיעה בספרי המסעות ואגרות העולים לארץ במשך הדורות, על הטופוגרפיה, ועל תשובת רבנו הרדב"ז.

לספרי המסעות אין ערך הלכתי, כיון שנכתבו כסיפור דברים בעלמא ללא כל כוונה הלכתית, וכיון שאנו יודעים כיום שרבות מה"מסורות" עליהן הם מספרים אין להן דבר וחצי דבר עם העובדות ההסטוריות.

הטופוגרפיה בהר הבית מחייבת דווקא **שלא לסמוך** על זיהוי הסלע כאבן השתייה, כיון שזיהוי זה אינו מתאים לפני הסלע לפי שיעור האמה המקובל (שיעור הגר"ח נאה), וגם הנוהגים לפי שיעור האמה הגדול חוששים לחומרא בדאורייתא לשיעור הגר"ח נאה.

אף על תשובת רבנו הרדב"ז אי אפשר לסמוך, כי כנגד הרדב"ז שסמך על זיהוי הסלע כאבן השתייה, עומדים הכפתור-ופרח, השל"ה והמהרי"ט שעסקו בשאלת הכניסה להר הבית, והתעלמו לחלוטין מזיהוי הסלע כאבן השתייה, וכן רבנו עובדיה מברטנורא שמביא את המסורת על הסלע בלשון פקפוק.

גם בכל הדורות שלפנינו מימי הרדב"ז והלאה לא מצאנו מי שסמך למעשה להתיר כניסה להר הבית על פי זיהוי הסלע כאבן השתייה. הפוסקים המעטים שמזכירים את הסלע

64. אמנם ע"ש בהמשך, שהרב קורן עצמו סובר שהיום יש בידינו ראיות חזקות. אך כאמור לעיל, ראיותיו של הרב קורן מבוססות על שיעור אמה גדול, שהרב קורן סובר שמוכח שהוא השיעור הנכון. אמנם זה יכול להיות רק להלכה, אך למעשה אין שום פוסק שמורה שלא צריך לחשוש לשיעור הגר"ח נאה אפילו לחומרא בדאורייתא.

כאבן השתייה – או שלא הכירו כלל את הר הבית ואת מה שבתוכו (ולכן סברו גם שהכותל המערבי הוא כותל העזרה), או שהזכירו זאת רק ביחס להלכות קלות, כקריעה על מקום המקדש.⁶⁵

לעומת זאת ראינו שכבר כשהראו למוסלמים את הסלע כאבן השתייה לא סמכו היהודים עצמם על זה, ונמנעו מלהיכנס להר הבית, וכך גם בהמשך הדורות בדברי רבנו עובדיה מברטנורא ור' ישראל מפירושא, ובדורות האחרונים מאז שהמוסלמים אפשרו את הכניסה להר, וכל גדולי ירושלים האשכנזים והספרדים אסרו באופן מוחלט, וכל ישראל נהגו על פיהם, עד ש"אף תינוקות של בית רבן ידוע הוא אצלם" (כלשון הרב זריהן אב"ד טבריה שהובאה לעיל). לפיכך זוהי המסורת ההלכתית האמיתית בסוגיה זו, לא סיפורי דברים של תיירים ונוסעים, אלא הלכה ברורה שהכריעו גדולי הפוסקים מדור דור.

---

65. יוצא מכלל זה הוא הרב צבי פסח פרנק, שהזכיר את זיהוי הסלע בשאלת חידוש העבודה, ואסר את הכניסה להר הבית מטעמים אחרים, אך גם הוא לא פסק מעולם לסמוך על זיהוי הסלע הלכה למעשה. עיין לעיל הערה 52.

